

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
TEISĖS FILOSOFIJOS KATEDRA

AUDRONIUS RIBIKAUSKAS
TEISĖS IR VALDYMO STUDIJŲ PROGRAMOS
NEAKIVAIZDINIO SKYRIAUS STUDENTAS

**TEISINĖ ATSAKOMYBĖ ETATISTINĖS IR DEMOKRATINĖS
TEISĖS SAMPRATŲ POŽIŪRIU**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. habil. dr. Alfonsas Vaišvila

Vilnius, 2006

TURINYS

Bendroji magistro darbo charakteristika.	2
1. Atsakomybė ir jos rūšys.	6
2. Teisinė atsakomybė, jos atsiradimo pagrindai ir rūšys demokratinės ir etatistinės teisės sampratų požiūriu.	10
2. 1. Pozityvioji teisinė atsakomybė.	16
2. 2. Deliktinė (negatyvioji) teisinė atsakomybė.	21
2. 3. Valstybės teisinė atsakomybė už piliečių konstitucinėms teisėms padarytus pažeidimus.	26
2. 4. Teisinės atsakomybės priklausomybė nuo vyraujančios teisinėje sistemoje teisės sampratos.	30
3. Teisinės atsakomybės rūšys pagal teisės šakas ir jų ypatumai skirtingos prigimties teisinėse sistemose.	34
3. 1. Baudžiamoji atsakomybė.	35
3. 2. Administracinė atsakomybė.	43
3. 3. Civilinė atsakomybė.	49
3. 4. Drausminė ir politinė atsakomybė.	54
4. Teisinės atsakomybės principai.	57
Išvados.	63
Santrauka.	64
Summary.	66
Literatūros sąrašas.	68

BENDROJI MAGISTRO DARBO CHARAKTERISTIKA

Tyrimo programos paskirtis – apibrėžti pagrindines tyrimo „Teisinė atsakomybė etatistinės ir demokratinės teisės sampratų požiūriu“ konceptualiuosius, metodinius ir procedūrinius principus, numatyti tyrimo rezultatų įforminimo bei sklaidos ypatumus, būtinus sistemškai, nuosekliai ir laiku atlikti magistrantūros studijų programoje numatytą privalomą tyrimą ir parengti baigiamąjį darbą.

Numatomo atlikti tyrimo apimtis ir trukmė.

Pagal magistrantūros studijų programą tyrimui yra skirta 1040 val. Tai sudaro 17 mėnesių. Darbas bus atliekamas nuo 2005 lapkričio 2 d. Iki 2007 m. sausio 2 dienos.

Tyrimo pagrindai.

Tyrimu siekiama surasti atsakymą į klausimus: kokie yra esminiai teisinės atsakomybės skirtumai ir panašumai etatistinėje ir demokratinėje teisėje, kuo teisinė atsakomybė demokratinėje teisėje pranašesnė? Darbe taikomi bendrieji mokslinio pažinimo metodai: dokumentų analizės, loginis, lyginamasis istorinis, indukcinis – dedukcinis. Šiais pažinimo metodais tyrimo metu bus bandoma išanalizuoti pagrindinės tiriamos sąvokos - „teisinė atsakomybė“ reikšmės etatistinės ir demokratinės teisės požiūriais, jos pagrindines rūšis. Atlikus tyrimą visa tai kuo išsamiau atskleisti magistrantūros baigiamajame darbe.

Numatomo atlikti tyrimo pravedimo vieta, tiriamųjų skaičius.

Tyrimas bus atliekamas Mykolo Romerio universiteto, P. Višinskio ir kitose bibliotekose. Atliekant dokumentų studijas bus telkiamas dėmesys į tokius šaltinius kaip specialioji teisės teorijos literatūra, doktorantų ir magistrantų moksliniai darbai, norminiai teisės aktai.

Tyrimo rezultatų pobūdis ir sklaida.

Magistrantūros baigiamasis darbas bus parengtas raštu kaip tyrimo ataskaita. Baigiamasis darbas bus ginamas 2007 metų sausio mėnesio 8 d.

TYRIMO KONCEPCIJA

Pagrindinis tyrimo klausimas, į kurį atlikus tyrimą galima bus pateikti patikimą atsakymą: *Kuo pranašesnė, socialine prasme, teisinė atsakomybė demokratinės teisės požiūriu už etatistinės teisės apibrėžiamą teisinę atsakomybę?*

Tyrimo hipotezė: *Teisinė atsakomybė yra pagrindinis teisės taikymo ir teisingumo įgyvendinimo įrankis ir teisinės sistemos demokratiškumo matas.*

Tyrimo prasmingumas ir naujumas. Iš vienos pusės ne tik didžioji visuomenės dalis, bet ir didelė dauguma teisininkų praktikų inertiškai vertina teisinę atsakomybę etatistinės teisės požiūriu, t.y kaip valstybės taikomą prievartą. Iš kitos pusės, dabartiniu laikotarpiu jaučiama tendencija vengti teorinių nuostatų, primenančių „sovietinę dvasią“, aklaai pasitikint kartais atsitiktinėmis, bet svarbiausia „nerusiškomis“ teisės koncepcijomis ir jose pateikiamais samprotavimais, nežiūrint į tai, kad teisinės atsakomybės samprata yra fundamentalus teisės teorijos klausimas. Teisės teoretikai, išskyrus prof. A. Vaišvilą, skiria menką dėmesį teisinės atsakomybės demokratinėje teisės sistemoje išskirtinumo, jos privalumų ir paskirties aiškinimui. Šia tema dauguma straipsnių mokslinėje literatūroje dešimties ir daugiau metų senumo, periodinėje spaudoje minėta problema lyginamuoju aspektu gvildinama mažai. Teisinės atsakomybės demokratinės ir etatistinės teisės požiūriu skirtumai menkai akcentuojami ir teisės teorijos vadovėliuose. Be to daugelio Vakarų šalių teisės teorijos vadovėliuose nerasime teisinės atsakomybės kategorijos nagrinėjimo. Jai skiriamas labai mažas dėmesys. Todėl magistro darbe bus remiamasi žinomų Lietuvos teisės teoretikų A. Vaišvilos, S. Vansevičiaus, P. Čiočio, V. Mikelėno, G. Lastauskienės ir kt. užsienio šalių, taip pat ir Rusijos teisės teoretikų veikalais.

Darbo mokslinį naujumą sudaro į tyrimo objektą įeinančių klausimų ir problemų sistemiškumas, glaustas teisinės atsakomybės etatistinės ir demokratinės teisės požiūriu palyginimo rezultatų pateikimas.

Tyrimo aktualumas: Nurodytas probleminis klausimas yra ypač aktualus teisės studentams, kurie žinodami, kad teisinė atsakomybė visada buvo, retai įsisąmonina šios teisinės kategorijos pagrindinius požymius ir teisinę atsakomybę, paprasčiausia, tapatina su valstybės prievarta ir asmeniui taikomomis neigiamomis sankcijomis, neskirdami net teisinės atsakomybės rūšių.

Tyrimo objektas: Šiame darbe teisinė atsakomybė tiriama dviem aspektais - teisinė atsakomybė etatistinėje teisės sistemoje ir teisinė atsakomybė demokratinėje teisės sistemoje.

Tyrimo tikslas: Atskleisti esminius demokratinės teisės sistemos teisinės atsakomybės privalumus taikant teisę ir vykdant teisingumą prieš etatistinę teisinę atsakomybę.

Tyrimo metodai: atsižvelgiant į norimus tyrimu pasiekti tikslus magistro baigiamajame darbe bus pirmiausia naudojamos atrinktų panaudoti darbe dokumentų studijos. Po to bus pereita prie dokumentų analizės, pasinaudojant lyginamuoju, istoriniu lyginamuoju, metodais, bei interpretacijos ir dedukcijos metodais.

Tyrimo uždaviniai

1. Aptarti socialinę atsakomybę apskritai.
2. Apibrėžti teisinę atsakomybę pagal demokratinės ir etatistinės teisės sampratą.
3. Išnagrinėti teisinės atsakomybės atsiradimo pagrindus, sudėtinės dalis ir principus etatistinės ir demokratinės teisės sampratų požiūriu.
4. Išnagrinėti pozityvią ir negatyvią teisinę atsakomybę, jos atsiradimo sąlygas.
5. Lyginant teisinę atsakomybę etatistinės ir demokratinės teisės požiūriu atskleisti jų esminius trūkumus ir privalumus ir atskirose teisinės atsakomybės rūšyse.

TYRIMO METODIKA

Empirinio metodo taikymo galimybės ir paskirtis: atlikdami mokslinės literatūros, publicistikos ir dokumentų studijas, galėsime išsamiai išnagrinėti pasirinktą medžiagą, turėsime sudaryti specialų šios studijos konspektą pagal išsikeltus tyrimo uždavinius, susidarysime sąrašą išnagrinėtoje literatūroje išdėstytų, mums reikiamų, temų.

Tyrimo teorinių metodų paskirtis: apibendrindami ir integruodami dokumentų analizės metodu gautą informaciją, nustatysime teisinės atsakomybės etatinės ir demokratinės teisės sampratų požiūriu atsiradimo sąlygas, sudedamąsias dalis, priklausomybę nuo teisinės sistemos. Lyginamojo ir istorinio lyginamojo metodo pagalba palyginsime teisinę atsakomybę tarpusavyje iš demokratinės ir etatinės teisės pozicijų. Interpretacijos ir dedukcijos metodais pagrįsime išsikeltas, reikšmingiausias tyrimui tezes. Apibendrinsime surinktą informaciją ir padarysime išvadas.

Tyrimo organizavimas: taikysime tokius tyrimo etapus: 1) atliksime literatūros atranką; 2) atliksime specialiosios literatūros analizę; 3) atliksime norminės literatūros analizę; 4) paruošime tyrimo ataskaitą.

1. ATSAKOMYBĖ IR JOS RŪŠYS

Prieš pradedant aiškintis kas yra teisinė atsakomybė, derėtų bent trumpai aptarti atsakomybę apskritai. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne žodis „atsakyti“ be kitų, turi tokias reikšmes: 1) reaguoti, atsiliepti; 2) gauti atpildą už nusikaltimą ar kitus netisėtus veiksmus; 3) garantuoti, užtikrinti darbo sėkmę ir pan.”¹

Trumpai apžvelkime kaip atsakomybę aiškina Lietuvos teisės teoretikai.

Teisės teoretikas S. Vansevičius savo vadovėlyje „Valstybės ir teisės teorija“ atsakomybę apibūdina gana trumpai remdamasis filosofiniu aiškinimu-„Filosofiškai atsakomybė suprantama kaip asmens požiūris į visuomenę ir valstybę, į kitus asmenis tenkinant atitinkamus jų reikalavimus, savo pareigos visuomenei, valstybei ir kitiems asmenims įsisąmoninimas ir teisingas suvokimas.“ [24. p.225.]

Profesorius A. Vaišvila „Teisės teorijos“ vadovėlyje pateikia platesnį atsakomybės aiškinimą: „Teisės literatūra atsakomybės apskritai neapibrėžia, tik teisinę. Dalykiniai žodynai pateikia arba labai miglotus, arba logiškai ydingus atsakomybės apibrėžimus. „Lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ atsakomybę apibrėžia kaip mažai informatyvų *asmenybės santykį su visuomenės jai keliamais dorovės reikalavimais* (t. I, p. 431). Filosofas L. Archangeliskis apibrėžia „atsakomybę“ kaip pasirengimą atsakyti už savo poelgius.“ [29.p.438]

G. Lastauskienės Daktaro disertacijoje „Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas“ nagrinėjant tisinę atsakomybę pateikiami termino „atsakomybė“ paaiškinimai iš kitų kalbų: „Atsakomybė“ [vokiečių kalboje] taip pat anglų ir lotynų kalbose [...] reiškia „atsakyti“. Taigi atsakyti kažkam kitam. Tam kitam duodame atsakymą apie praėjusią ar būsimą veiką. Japonų kalboje šis terminas suprantamas kaip reiškiantis „būti paklaustam“. [...] Tas „kitas“, kuriam atsakome, gali būti Dievas ar kiti žmonės, ar visuomenė, kurioje gyvename, ar visi kartu“ [11.p. 67]

Profesorius A. Vaišvila pateikia ir palyginamąjį atsakomybės apibrėžimų vertinimą – „Perspektyvesni yra tie apibrėžimai, kurie atsakomybę sieja su pareiga. „Atsakomybė yra pareiga

¹ Abramavičius A., LR Baudžiamojo kodekso komentaras bendroji dalis. Vilnius. 2004. p.22.

ištesėti prisiimtus bei patikėtus uždavinius, o vienaip ar kitaip nusikaltus, [...] savo kaltę atlyginti.” „Atsakomybė - tai pareigos valstybei ir visuomenei suvokimas.” (I. S. Samoščenko).”

Lietuvos teisės teoretikai atsakomybę tvirtai susieja su pareigomis. To pagrindimą išdėsto profesorius A. Vaišvila: “Atsakomybės aiškinimas pareiga grįstinas tuo, kad atsakomybės sąmonė atsiranda kartu su visuomene ir galima tik visuomenėje. Būtinybė žmonėms gyventi drauge reikalavo naudotis subjektinėmis teisėmis vykdant vienas kitam atitinkamas pareigas, kurių pagrindu tik ir galimas bendras žmonių gyvenimas ir kiekvieno asmens teisių sauga. Todėl pareigą laikome veiksmu, pajėgiu atverti duris tiek į teisinės atsakomybės, tiek į atsakomybės apskritai supratimą. Pareiga yra kita teisės dalis, o atsakomybė - kita laisvės pusė. Kas kalba apie laisvę jos nesiedamas su atsakomybe, tas jos visai nesuprato.”²

Rusijos teisės teoretikas A. V. Poliakov savo knygoje “Bendroji teisės teorija” atsakomybę pradeda nagrinėti tik kaip socialinę kategoriją, nes, anot autoriaus, atsakomybė įgyja prasmę tik žmogui gyvenant visuomenėje ir bendraujant su kitais žmonėmis.

„Atsakomybė kilusi iš žodžio „atsakyti”. „Atsakyti” - tai pateikti ataskaitą apie savo veikimą ar neveikimą artimo teisių atžvilgiu: ar asmuo naudodamasis teisėmis įvykdė artimui atitinkamą pareigą: nepadarė jo teisėms žalos, o jei padarė, tai ar atlygino ją? Kitaip sakant „atsakyti” - tai žinoti, kad naudojimąsi teisėmis būtina legalizuoti atitinkamų pareigų artimui vykdymu ir kad tokių pareigų nevykdant bus atitinkamai ribojamos nevykdančiojo teisės. Tokia yra teisingumo esmė. Todėl atsakomybė yra tik juridinė šio teisingumo garantija.”³

Lietuvos teisės teoretikai neskiria daug dėmesio socialinės atsakomybės nagrinėjimui, kurios viena iš rūšių yra ir teisinė atsakomybė. Minėtas teisės teoretikas A. V. Poliakov prieš nagrinėdamas teisinę atsakomybę pradeda paaiškinimus aptardamas socialinę atsakomybę. Pastarasis autorius nurodo, kad atsakomybė ir su ja susijusios laisvės yra ne tik teisės, bet ir filosofijos nagrinėjimo temos. Jis teigia, kad „Asmens atsakomybė yra socialiai komunikatyvios prigimties.” [19. p. 811] Tai grindžiama tuo, kad žmogaus elgesys visuomenėje tampa socialiai reikšmingas ir yra socialinių normų reguliavimo objektas.

² Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. P. 438.

³ Ten pat. P. 438.

Socialinė atsakomybė apima daug atsakomybės rūšių. Tai ir moralinė ir politinė atsakomybė. Teisinė atsakomybė yra tik viena iš socialinės atsakomybės rūšių, turinti vien jai būdingą būtinąjį įstatyminio apibrėžtumo požymį.

„Socialinės tvarkos uždaramas atitinkamai reikalavo ir uždaros teisės, kaip savo instrumento, savo ideologijos bei savo sankcijos. Teisės uždaramas čia įgyja ir turi įgyti etatizmo pavidalą, nes valstybės valia paskelbiama vieninteliu teisės šaltiniu. Ir tai suprantama – jei viskas, ką valdžia reglamentuoja, yra teisė, tai teisė tvirtai užsklendžiama valstybinės valios ribose – nėra kitokių vertybių, kitokios socialinės tvarkos vizijos, išskyrus valstybės nustatytos. Teisė čia sąmoningai tapatinama su įstatymu (legizmas), kad įstatymuose būtų neįmanoma atskirti pagarbos žmogaus teisėms nuo savivalės tų teisių atžvilgiu, kad visuomenė neturėtų kitokios teisingumo sampratos, išskyrus tą, kuri yra valdžios įkūnyta įstatyme (o jeigu ir bandytų, turėti, tai neteisėtai), kad teismas nevykdytų kitokio teisingumo turiniu, kad iš po abstraktaus teisingumo frazės neprasikištų priešingi jam dalykai.”⁴

Minėtasis A.V. Poliakov socialinę atsakomybę skirsto į dvi dideles dalis: neteisinę ir teisinę atsakomybę. Teisinės atsakomybės turi oficialaus apibrėžtumo požymį, o neteisinė atsakomybė dar išskaidoma į keletą rūšių. Autorius išskiria reikšmingiausias : moralinę, politinę ir korporacinę atsakomybę.

„Moralinė atsakomybė atsiranda pažeidus kai kuriuos elgesio reikalavimus: tradicijas, padorumo reikalavimus t.y. to kas paprastai vadinama dorove. Išreiškiama visuomenės pasmerkimu,”⁵

„Korporacinė neteisinė atsakomybė atsiranda pažeidus korporacines taisykles, nustatytas kokioje nors socialinėje struktūroje ir neturinčių teisinės reikšmės. Pasireiškia korporacijos narių pasmerkimu (pvz. pasmerkimas už atsisakymą dalyvauti tradiciniuose korporacijos pokyliuose).”⁶

Visos socialinės atsakomybės rūšys, išskyrus teisinę atsakomybę, neturi prievartinio pobūdžio priemonių, taikomų pažeidėjui. Tačiau tam tikromis sąlygomis ir kitos poveikio priemonės gali būti labai veiksmingos. Tarpukario Lietuvos gyventojai, o ypač valstiečiai, buvo labai religingi. Tokiomis sąlygomis kunigų išsakyta vieša pastaba už nedidelį paprotinių ar religinių normų pažeidimą, pvz. darbą sekmadienį, pareikšta apeigų metu, valstiečių tarpe buvo laikoma pakankamai didele nuobauda.

⁴ Vaišvila A., Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius. 2000. p. 110

⁵ Поляков А. В. Общая теория права. Санкт Петербург. 2003. p. 812

⁶ Поляков А. В. Общая теория права. Санкт Петербург. 2003. p. 813

Taigi, daugelio paprotinių normų visuotinis laikymasis gali būti sąlygotas ne vien įpročiais, bet ir pastangomis išvengti moralinio pobūdžio neigiamų padarinių. Už visuotinai pripažintų normų nesilaikymą su asmeniu kiti atsisako bendrauti, neteikia su bendruomene susijusios informacijos. Prie korporacinės atsakomybės galėtume priskirti ir netgi šiuo metu visuomenėje nelabai matomą, bet visiems girdėtą nusikalstamo pasaulio taisyklių sistemą ir atsakomybę už jų nesilaikymą. Nusikaltėlių tarpusavio bendravimo ir elgesio taisyklės neretai prieštarauja ne tik visuotinai pripažinto gero elgesio taisyklėms, bet neretai, ir įstatymams. Tačiau asmenims, susijusiems su nusikalstamu pasauliu, šių nerašytų taisyklių laikymasis tampa būtina gyvenimo norma. Laikomasi ne tik taisyklių. Netgi kalbama specifine kalba, kur dauguma žodžių turi visai kitokias reikšmes nei įprasta.

Galime manyti, kad Rusijos teisės teoretikas A. V. Poliakov neatsitiktinai įvardijo, kaip vieną didžiausių ir svarbiausių socialinės neteisinės atsakomybės rūšių moralinę atsakomybę. Šios rūšies atsakomybę galima būtų suprasti ir kaip religinę. Pastarųjų kelių metų įvykiai aiškiai parodė, kad religinės normos gali būti paverstos pretekstu karui, o moralinė atsakomybė už tokių normų nesilaikymą – stimulu asmenims dalyvauti kare arba daryti nusikaltimus. Tai ypač ryškiai matosi musulmoniškose, dar dažnai vadinamose islamo šalyse, kur daugelis šventojo rašto normų įtrauktos į valstybinius įstatymus. Būtent musulmonų valstybėse vis dar yra didžiulis religijos poveikis teisėkūrai, o moralinė atsakomybė religingiems gyventojams išlieka labai svarbi. Tačiau negana to, musulmoniškose šalyse vyrauja griežtos bausmės už nusikaltimus. Jose tebetaikoma ir mirties bausmė. Dr. Karolis Jovaišas straipsnyje „Mirties bausmė: teisėtas atpildas ar valstybės sankcionuota žmogžudystė? (Teisės problemos 1997 Nr.1) šias šalis apibūdina, kaip mirties bausmės šalininkų, dažnai, naudojamą pavyzdį: „ Įrodymas – musulmoniškos šalys, kuriose griežtos, netgi drakoniškos bausmės, pagrįstos islamo ar šariato teise, lemia tradiciškai žemą nusikalstamumo lygį.“[15 p.15] Visuotinis moralės normų laikymasis, palaikomas griežtos bausmės baime, daro poveikį kriminogeninei situacijai, tačiau galime teigti, kad šiose šalyse pagrindinis stimulus laikytis visuomenės pripažintų normų išlieka daugumos gyventojų religinis fanatizmas.

Taigi, galime teigti, kad pagrindinės dvi atsakomybės rūšys yra neteisinė ir teisinė atsakomybė. Toliau plačiau panagrinėsime teisinę atsakomybę.

2. TEISINĖ ATSAKOMYBĖ, JOS ATSIRADIMO PAGRINDAI IR RŪŠYS DEMOKRATINĖS IR ETATISTINĖS TEISĖS SAMPRATŲ POŽIŪRIU.

Lietuvos ir Rusijos teisės teoretikų knygose nurodoma, kad teisinė atsakomybė Vakarų šalių teisės teoretikų yra nenagrinėjama. To puikų paaiškinimą randame Giedrės Lastauskienės Daktaro disertacijoje „Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas“ kur rašoma, kad „ne visų valstybių teisės teoretikai teisinės atsakomybės analizę laiko teisės teorijos objekto sudedamąja dalimi. Nerasime teisinės atsakomybės sampratos nei vokiškoje, nei lenkiškoje, nei prancūziškoje teisės literatūroje, o jei rasime, tai tik labai bendras nuostatas, daugiausia praktinio – taikomojo pobūdžio.“ Lietuvos teisės teoretikas S. Vansevičius savo „Valstybės ir teisės teorijos“ vadovėlyje nurodo, kad „Tai teisinė priemonė, blokuojanti priešingą teisei elgesį ir skatinanti visuomenei naudingą veiklą.“ [11 p.225]

Rusijos teisės teoretikas M.N. Jurlenko „Valstybės ir teisės teorijos“ vadovėlyje teigia: „tėvyninėje ir užsienio šalių teisinėje literatūroje nėra bendros nuostatos, o juo labiau vieningo teisinės atsakomybės apibrėžimo. Vienų šaltinių teigimu teisinė atsakomybė turėtų būti suprantama, kaip valstybinės prievartos priemonė, besiremianti teisiniu ir visuomeniniu pažeidėjo poelgio pasmerkimu ir yra išreiškiama jam nustatomais asmeniniais arba turtiniais apribojimais. Kituose – kaip teisės normomis reglamentuotas santykis tarp valstybės, kurią atstovauja specialūs organai ir teisės pažeidėjo, kuriam reikia kęsti apribojimus už įvykdytą teisės pažeidimą, tačiau daugumoje atvejų teisinė atsakomybė aiškinama, kaip įstatymais numatytų prievartos priemonių taikymas pažeidėjui procesiškai nustatytu būdu.“ [16 p. 630]

Knygoje „Lietuvos teisės pagrindai“ nurodoma: „Teisinė atsakomybė – tai kalto asmens pasmerkimas ir bausmės (sankcijos) jam taikymas už netinkamą elgesį.“ [33 p. 53] S. Vansevičius jau mūsų minėtoje savo knygoje nurodo: „Teisiškai teisinė atsakomybė suprantama kaip valstybės reakcija į padarytą teisės pažeidimą. Tokiu požiūriu teisinė atsakomybė yra asmens pareiga iškęsti atitinkamą teisinio pobūdžio, numatyto įstatyme už padarytą teisės pažeidimą, praradimą. Šitokia teisinės atsakomybės samprata reiškia, kad atsakomybė visada yra susijusi su valstybės prievarta ir tokia prievarta yra teisinės atsakomybės turinys.“⁷

⁷ Vansevičius S., Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 2000. p. 225

Giedrės Lastauskienės straipsnyje „Požiūrio į teisinę atsakomybę paieška“ nurodoma: „Teisinė atsakomybė, kaip privertimas nukentėti už stipriosios visuomenės grupuotės nustatytų elgesio taisyklių sulaužymą – tai nuosekli etatistinės teisės sampratos koncepcijos tąsa.“⁸

Čia jau drįstume kritiškiau pažvelgti į autorių akcentuojamą valstybės prievartą ir norėtume remtis profesorius A. Vaišvilos teiginiu : „ Todėl absoliuti dauguma autorių, kurie tebesilaiko valstybės primato prieš asmenį tradicijos, tebesilaiko ir tradicinės pažiūros į teisinę atsakomybę kaip į valstybės sankcijų taikymą už padarytą teisės pažeidimą. Ir tai suprantama, nes tokio apibrėžimo pakanka teisės praktikai, ypač tai, kur teisės įgyvendinimą iš esmės sieja su teisės taikymu. Jeigu teisės imperatyvų privalomumas garantuojamas tik valstybės prievarta, tai ir teisinė atsakomybė gali būti tik valstybės akcija, ir tik neigiama.“⁹

Giedrės Lastauskienės Daktaro disertacijoje „Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas“ randame dar vieną paaiškinimą: „Teisinės atsakomybės ir teisinės sankcijos ryšys – viena iš labiausiai nagrinėjamų ir diskutuojamų teisės teorijos temų. Labai dažnai didelius teorinius nesutarimus dėl šių klausimų sukelia ta aplinkybė, kad pačios sąvokos „teisinė atsakomybė“ ir „teisinės sankcijos“ suprantamos nevienareikšmiškai.“ [11 p.66]

Šiuolaikiniai Rusijos teisės teoretikai nagrinėja teisinę atsakomybę įvardindami ją kaip vieną iš dviejų pagrindinių socialinės atsakomybės rūšių. Tai jau aptarėme kalbėdami apie socialinę atsakomybę. Teisės teoretikas M.N. Jurlenko „Valstybės ir teisės teorijos“ vadovėlyje teigia, kad „Teisinė atsakomybė visada yra išreikšta kaip teisinis santykis tarp valstybės, kuriai atstovauja tam tikrus įgaliojimus turintys organai ir teisės pažeidėjo ar teisės pažeidėjų.“ [16 p.630] Be to „Lietuvos teisės pagrindų“ knygoje jau randame atsakomybės aiškinimą ne tik susietą su pareiga, bet ir tapatinamą su bausme (sankcija).

Jau minėtoje G. Lastauskienės Daktaro disertacijoje nurodoma, kad : „ Europos teisės teorijoje daugiausia dėmesio skiriama teisinių sankcijų ir jų taikymo mechanizmo analizei. Turiningasis teisinės atsakomybės nagrinėjimas tradiciškai paliekamas teisės filosofijai, o praktiniai – taikomieji jos aspektai nagrinėjami šakinių teisės mokslų (civilinės atsakomybė, baudžiamoji atsakomybė ir pan.) ir, reikia pasakyti, kad dažnai ne itin nuosekliai.“ [11 p.67]

„ Mūsų šalyje teisinės atsakomybės priemonėmis pirmiausia siekiama saugoti ir stiprinti esamą visuomenės gyvenimo tvarką. Be to, teisinė atsakomybė atlieka ir auklėjamąją funkciją. Ją

⁸ Lastauskienė G., Požiūrio į teisinę atsakomybę paieška. // Jurisprudencija, 2001 19 (11) p. 161

⁹ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p.440

taikant siekiama perauklėti teisės pažeidėjus, t.y. pašalinti iš jų sąmonės (psichologijos) neigiamus, visuomenei netinkamus, t.y. skatinančius atlikti neteisėtus veiksmus, mąstymo bruožus bei įtvirtinti jų sąmonėje visuomenei tinkamo (teisėto) elgesio būtinybės poreikį. Numatydamas bausmes (sankcijas) už teisės normų pažeidimus, valstybė saugo esamą mūsų šalies teisėtumą ir padeda piliečiams įsisąmoninti, kad būtina laikytis teisės normose įtvirtintų nurodymų bei reikalavimų.¹⁰

Apžvelgiant pateiktą teisės teoretikų išaiškinimą galėtume teigti, kad teisinė atsakomybė visada yra naujai atsiradusi pareiga, kurios atsiradimą sąlygoja priklausančių pareigų nevykdymas.

G. Lastauskienės Daktaro disertacijoje randame platesnį paaiškinimą: „Šiandieninėje teisės teorijoje galime išskirti du kardinaliai priešingus požiūrius į teisinę atsakomybę:

- Teisinė atsakomybė suprantama kaip abstrakti loginė konstrukcija, siejanti tam tikrus abstrakčius (konkrečius) teisinius padarinius su tam tikrais abstrakčiais (konkrečiais) teisės pažeidimo faktais;
- Teisinė atsakomybė suprantama kaip abstrakti loginė konstrukcija, siejanti abstraktų (konkretų) įpareigojančios normos adresatą su teisinėmis pasekmėmis, nepriklausomai nuo to, ar teisės normos adresatas laikosi dispozicijoje nurodyto elgesio modelio ar jį pažeidžia.

Taigi abiem atvejais pripažįstama, kad teisinė atsakomybė, kaip ir bet kokia socialinė atsakomybė, tai ryšys tarp asmens veiksmų ir reakcijos į tuos veiksmus. Asmens elgesio atsakingumo vertinimas pasireiškia teisės subjekto veiklos susiejimu su tam tikros normatyvinės sistemos reikalavimais. Normatyvinės sistemos formuluoja reikalavimus savo adresatams ir nustato kriterijus, kuriais remiantis asmens elgesys yra įvertinamas. Jei asmens elgesys neatitinka šių reikalavimų, jam tenka patirti neigiamą kitų žmonių reakciją.“[11 p. 68]

Negana to, teisinę atsakomybę galima vertinti ir kaip asmens ypatingą ryšį su visuomene. „Teisinė atsakomybė suprantama kaip asmens elgesio atitikimas (neatitikimas) teisės normų sistemos reikalavimams, taigi kaip asmens teisinio atsakingumo matas. Šiuo pagrindu teisinę atsakomybę galėtume apibrėžti kaip ypatingą teisės subjekto ryšį su visuomene (valstybe), valstybei skatinant jį, jei jo elgesys atitinka normatyvinės sistemos reikalavimus, ir nubaudžiant,

¹⁰ Šatas J., Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius. 2000. p. 53

jei jo elgesys prieštarauja normatyvinės sistemos reikalavimams. Tai pats bendriausias atsakomybės (taip pat ir teisinės) kaip asmens atsakingumo mato supratimas.“¹¹

S. Vansevičius taip pat teisinę atsakomybę glaudžiai susieja su bausme ir naujai atsirandančia pareiga: „... taikoma teisinė atsakomybė visada lemia praradimą ir kentėjimą: laisvės suvaržymą, garbės pažeminimą, turtines išlaidas. Taigi teisinė atsakomybė yra vienokia ar kitokia bausmė. Teisės pažeidėjui atsiranda nauja pareiga, kurios iki pažeidimo nebuvo.“¹²

„... remiantis prievartos teorija, teisinė atsakomybė suprantama kaip valstybės reakcija į teisės pažeidimą, realizuojama taikant valstybės prievartą, ir įvairios šios teorijos modifikacijos laikėsi tokios nuostatos. Tarybiniame moksle, atsispindėjusiame ir lietuviškoje teisės teorijoje, moksliniai ginčai vyko daugiausia dėl klausimo, ar teisinė atsakomybė – teisinių sankcijų taikymas S.S. Aleksejevas, O.S. Leistas), ar platesnis reiškiny, apimantis visas neigiamas valstybės poveikio priemones, asmeniui pažeidus teisę (S.N. Bratus, I.S. Samoščenko). Bandymai įtraukti į teisinę atsakomybę ypatingu teisiniu santykiu (apsauginiu), atsirandančiu kaip reguliuojančio teisinio santykio pažeidimo pasekmė.“¹³

„Kaip tik pagal valstybės reakcijos į teisės pažeidimą pobūdį, teisės teorijoje įprasta išskirti dvi teisinės atsakomybės rūšis: nubaudžiančią teisinę atsakomybę (represinę) ir teises atkuriančią teisinę atsakomybę (reparacinę, arba egzekucinę). Represinė atsakomybė taikoma už nusikaltimus, administracinės teisės ir drausminius pažeidimus. Represine atsakomybe, mūsų nuomone, reikėtų laikyti ir privertimą atlikti pakaitinę pareigą atlyginti neturtinę žalą bei privertimą sumokėti baudines netesybas. Nustačius civilinių teisinių pareigų nevykdymą, daugiausia taikoma reparacinė teisinė atsakomybė. Represinė atsakomybė pasireiškia kaip nauja teisinė pareiga, taikoma teisės pažeidėjui, siekiant jį nubausti. Reparacinė atsakomybė suprantama kaip pažeidėjo privertimas savo sąskaita įvykdyti neatliktą teisinę pareigą. Taigi valstybinės institucijos, realizuodamos reparacinę atsakomybę, privalo patikslinti teisės pažeidėjo pozityviąją pareigą ir garantuoti prievartinį jos įvykdymą. Šiuo atveju teisei atsakomybei realizuoti užtenka normos nustatančios asmeniui vienokią ar kitokią teisinę pareigą – jos pagrindu kompetentinga valstybinė institucija tik patvirtina teisinės pareigos buvimą ir suteikia specialų valstybės prievartinį mechanizmą. Realizuojant represinę atsakomybę,

¹¹ Lastauskienė G., Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas. Daktaro disertacija. Vilnius. 2002. p. 68

¹² Vansevičius S., Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 2000. p.226

¹³ Lastauskienė G., Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas. Daktaro disertacija. Vilnius. 2002. p. 69

kompetentingos institucijos remiasi nauja specialia norma, įtvirtinančia represinės sankcijos skyrimo prielaidas ir pačią teisinę sankciją. Šiuo atveju kompetentingos valstybinės institucijos privalo teisingai kvalifikuoti teisės pažeidimą ir pritaikyti teisės pažeidėjui individualią teisinę sankciją. Reparacinės atsakomybės atveju valstybė įsikiša į šį procesą, aktualizuoama teisinę pareigą, tik tais atvejais, kai kompetentingas subjektas (turintis teisę reikalauti įvykdyti teisinę pareigą) kreipiasi į teismą. Teisines pareigas įvykdžius savanoriškai, jos negali būti traktuojamos nei kaip teisinės sankcijos, nei kaip negatyviosios atsakomybės priemonės. O represinės atsakomybės realizavimas visada susijęs su valstybe ir jos teisėsauginėmis institucijomis. Taigi teisinė atsakomybė – tai teisinių sankcijų taikymas teisės pažeidėjui, o teisinė sankcija yra negatyviosios teisinės atsakomybės priemonė.¹⁴

Profesorius A. Vaišvila „Teisės teorijos“ vadovėlyje pateikia tokį apibrėžimą:

„Teisinė atsakomybė – tai teisės subjektų įsipareigojimas ir teisinis jų įpareigojimas naudotis leidimais (teisėmis) vykdant atitinkamas pareigas, kartu nurodymas, kad tokių pareigų nevykdymas virst atitinkamų teisių praradimu ar siaurimu.“ [29 p. 441]

G. Lastauskienės straipsnyje „Požiūrio į teisinę atsakomybę paieška“ randame ir paaiškinimą, kad „Teisinė atsakomybė – vientisas reiškiny, apimantis pozityviąją ir negatyviąją atsakomybę.“¹⁵

Sovietiniai teisininkai nepripažino pozityviosios teisinės atsakomybės, tačiau buvo pavienių bandymų šią sąvoką įvesti į tuometinės atsakomybės sampratą:

„ Lietuvoje įvesti į atsakomybės sampratą pozityviąją atsakomybę siūlė A. Cirtautas, nurodydamas, kad vien retrospektyviai „traktuojant teisinę atsakomybę yra per siaura“, „ į bendrą atsakomybės sąvoką reikia įjungti ne tik negatyvinį, bet ir pozityvinį aspektą.“ Autorius teigė, kad „ žmogaus atsakomybė atsiranda jau tada, kai jis pradeda vykdyti savo pareigas, o ne tik tada, kai jis jų nevykdo“. Tiesa, teoretikas neišvengė šios problemos ideologizavimo ir pozityvųjį teisinės atsakomybės aspektą siejo su „asmens atsakomybe už komunizmo idėjų pergalę.“¹⁶

G. Lastauskienės Daktaro disertacijoje randame paaiškinimą ir apie formaliąją bei turiningąją teisinės atsakomybės sampratą: „... paskutinius dešimtmečius Rusijos teisės teorijoje ryškėja

¹⁴ Lastauskienė G., Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas. Daktaro disertacija. Vilnius. 2002. p. 79-80

¹⁵ Lastauskienė G., Požiūrio į teisinę atsakomybę paieška.// Jurisprudencija, 2001, 19(11) p.163

¹⁶ Lastauskienė G., Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas. Daktaro disertacija. Vilnius. 2002. p. 71

bandymai, apibrėžiant teisinę atsakomybę, analizuoti ir jos turininguosius požymius – susiformavo ir įsitvirtino teisinės atsakomybės kaip ypatingos teisinės pareigos supratimas. Dauguma šios pozicijos atstovų šią pareigą sieja su asmens pareiga atsakyti už savo neteisėtus veiksmus, nurodant tokius specifinius šios teisinės pareigos požymius:

- Teisinė atsakomybė – antrinė teisinė pareiga, kurios atsiradimą nulemia teisinių pareigų nevykdymas arba piktnaudžiavimas teise;
- Glaudi teisinės atsakomybės sąsaja su valstybiniu ir visuomeniniu pažeidėjo pasmerkimu;
- Dvipusis teisinės atsakomybės realizavimo pobūdis: aktyvus – priverčiant teisės pažeidėją atlikti aktyvius ir jam nenaudingus veiksmus ir pasyvus – priverčiant teisės pažeidėją pajusti tam tikrus organizacinio pobūdžio apribojimus ir valstybinį – visuomeninį pasmerkimą;
- Teisinės atsakomybės samprata sujungia objektyvų teisinės atsakomybės supratimą (kaip išorinę pareigą teisės subjekto pareigą) ir subjektyvų teisinės atsakomybės supratimą (vidinį teisės pažeidėjo požiūrį į teisės nustatytą jo pareigą atsakyti už savo neteisėtus veiksmus).

Toks teisinės atsakomybės supratimas sukūrė prielaidas į teisės teoriją persikelti vertybinei teisinės atsakomybės analizei, peržengiančiai teisės dogmatikos ribas ir įsitvirtinančiai turininguoju teisės lygmeniu. „Teisinė laisvė yra subjektinės teisės hipostazė. Pati subjektinė teisė konstatuojama teisine pareiga, kuri aksiologini požiūriu suprantama kaip atsakomybė. Atsakomybę šia prasme galima apibrėžti kaip subjekto įsisąmonintą veiksmų nukreipimą, siekiant realizuoti tai, kas privaloma.“ [11 p. 69-70]

„Teisinė atsakomybė gali atsirasti ir už socialinių ir už valstybinių organizacinių normų reikalavimų nepaisymą.“¹⁷ Minėtas autorius pateikia tarybinio mokslininko J. M. Magaziner samprotavimus, kuris buvo labai paveiktas Petražickio idėjų, bet savo veikalo taip ir nedrįso išleisti. Magaziner J.M. rašė : „ Faktinė atsakomybė yra tiltas sujungiantis oficialią ir neoficialią teisę, nes pažeidus normas, kuri neįeina į oficialią teisę, reikalavimus visuomeninė nuomonė nesitaiksto su pažeidimu ir vis viena priverčia pažeidėją atsakyti organizuotu ar neorganizuotu būdu (vengia bendrauti su pažeidėju, neteikia paskolos, neteikia pagalbos ir pan.). Bet faktinė atsakomybė už oficialiosios normos reikalavimų nesilaikymą yra gerokai gilesnė, aštresnė ir labiau neginčytina už faktinę tos pačios normos reikalavimų nepaisymo atsakomybę, tos normos dar netapusios oficialios teisės norma arba jau nebesančios oficialiosios teisės norma.“¹⁸

¹⁷ Поляков А. В. Общая теория права. Санкт Петербург. 2003. p. 813

¹⁸ Ten pat p. 814

2. 1. Pozityvioji teisinė atsakomybė

Nagrinėjant teisinę atsakomybę labai svarbu ne tik aptarti ją kaip visumą, bet ir išnagrinėti dvi pagrindines taisybės atsakomybės rūšis, kurios daugelio šiuolaikinių teisės teoretikų yra įvardijamos, bet atskirai nenagrinėjamos. Rusų teisės teoretikai, pakankamai nuosekliai nagrinėjantys teisinę atsakomybę, pozityviosios, kaip tokios atsakomybės rūšies atskirai nenagrinėja ir didžiausią dėmesį skiria atsakomybei, atsiradusiai pažeidus teisės normų reikalavimus ir taikant valstybės prievartą. Nežiūrint į tai pozityviosios teisinės atsakomybės samprata buvo bandoma įvesti ir į sovietinės teisės teoriją. Tačiau tai nebuvo tuomet priimtina, nes tokia atsakomybė menkai siejosi su valstybės valios vykdymu.

„Dar trečiajame dešimtmetyje, kol Rusijai įtakos tebeturėjo Vakarų teisinė mintis, kai kurie autoriai atkreipė visuomenės dėmesį į pozityviosios atsakomybės ugdymą: „kalbant apie praeitį (nusikaltimą), reikia žiūrėti į ateitį.“ Deja, po to apie 30 metų nebuvo jokių galimybių net užsiminti apie kitokią atsakomybės traktavimą – ji galėjo būti tik griežta, negailestinga ir neišvengiama, visiškai negalvojant apie jos socialinį tikslumą.“¹⁹

G. Lastauskienės Daktaro disertacijoje randame tarybinės teisės požiūrio į pozityvią teisinę atsakomybę apibūdinimą: „Tarybiname moksle šią tendenciją (platų požiūrį į teisinę atsakomybę) 6-7 dešimtmetyje išreiškė gausūs bandymai praplėsti retrospektyvios teisinės atsakomybės sampratą, ne tik įvedant į ją perspektyvinę – pozityviąją atsakomybę, bet ir skiriant jai pagrindinę vietą. Tiesa, dauguma tarybinių teisininkų sutiko šias mintis su didžiuliu nepasitikėjimu ir vadino jas „scholastiniu teorizavimu“, pasireiškiančiu teisininkų įkalbinėjimu su pagarba žiūrėti į draudimus, pareigas ir teisėtumą.“ Teisinės atsakomybės traktavimo plačiąja prasme kritikai nurodė, kad taip apibrėžiama teisinė atsakomybė tiesiog sutapatinama su teisėtu elgesiu. Be to, jie įspėja, kad dvejopas teisinės atsakomybės termino vartojimas, jungiantis pozityvią ir negatyvią atsakomybę, gali sukelti nemažą painiavą” [11 p.70]

Taigi, aiškiai matome, kad sovietinė teisė nenorėjo pripažinti pozityviosios teisinės atsakomybės. Tuomet tai buvo ir neaktualu, nes įstatymas buvo valdančios partijos valios išraiška, neteisėtas elgesys – nors menkiausias tos valios nepaisymas, o teisinė atsakomybė – valstybės taikoma prievarta nevykdantiems paliepimų.

¹⁹ Lastauskienė G., Požiūris į teisinę atsakomybę paieška.// Jurisprudencija, 2001, 19(11) p.162

„Pozityviosios teisinės atsakomybės atstovai (nepriklausomai nuo to, ar jie skiria dvi teisinės atsakomybės rūšis – pozityvią ir negatyvią ar traktuoja jas kaip sudėtinės vieno teisinio instituto dalis, remiasi filosofiniu atsakomybės kaip specifinio asmens santykio su visuomene supratimu. Tiesa, teisinio apibrėžtumo, formuojant pozityviosios atsakomybės sampratą dažnai pritrūksta, nurodant kad pozityvioji atsakomybė – „pareigos įsisąmoninimas“, „pareiga atsiskaityti už savo veiksmus“ ir pan.”²⁰

Taigi, nesvarbu ar teisinė atsakomybė yra išskaidoma į dvi dalis, labai svarbu yra tai, ar pripažįstama savanoriškumu besiremianti atsakomybė.

Lietuvos teisės teoretikas Profesorius A. Vaišvila „Teisės teorijos“ vadovėlyje nagrinėja abi sudedamąsias teisinės atsakomybės dalis.

„Teisinės atsakomybės poreikis kyla iš asmens naudojimosi teisėmis. Kadangi savo teisėmis asmuo naudojasi ne šalia visuomenės, o visuomenėje, tai jis darosi pavojingas kito asmens teisėms, o kartais- ir pats sau. Pavyzdžiui, naudodamasis teise steigti ir eksploatuoti odų apdirbimo įmonę, asmuo kelia grėsmę kitų žmonių sveikatai (ekologinė grėsmė), o naudodamasis teise vairuoti automobilį, darosi pavojingas ne tik kitų asmenų gyvybei, sveikatai, turtui, bet ir pats sau. Čia negalioja Romos teisės principas: *neminem laedit, qui sua jure utitur* (niekam nekenkia tas, kas naudojasi savo teisėmis). Visuomenėje neįmanoma naudotis teisėmis vienaip ar kitaip nekeliant grėsmės kito teisėms. Juk ir teisinis reguliavimas tik tam ir atsiranda, kad švelnintų, mažintų vieno asmens naudojimosi teisėmis pavojingumą kitų asmenų teisėms.”²¹

Leidimai asmeniui naudotis savo teisėmis, kuriomis besinaudodamas jis net negali pažeisti kito asmens teisių nėra teisiniai. Tokie santykiai taip pat nėra pozityviosios teisės reguliavimo dalykas. Asmens teisė gali būti tik toks leidimas, kuriuo besinaudojantis asmuo turi galimybę padaryti žalą kito asmens teisėms. Taip pat naudojimasis šiuo leidimu (teise) yra ir įpareigojimas atlikti tai įteisinančią pareigą. Jei nėra grėsmės kitų teisėms tada ir leidimas tam tampa beprasmiu. Asmuo turi aiškiai suvokti, kad jis yra atsakingas už kito asmens teisių pažeidimą ir turi savo teisėmis naudotis sąmoningai taip, kad nepažeistų kito asmens teisių.

“Atsakomybė - tai tokia asmens psichinė būseną, kai jis suvokia, kad pareigos vykdymas yra ne tik jo, bet ir kitų asmenų subjektinės teisės garantas ir kad nuo šio vykdymo priklauso jo paties

²⁰ Lastauskienė G., Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas. Daktaro disertacija. Vilnius. 2002. p. 71

²¹ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 441

teisių likimas. Vadinasi, *atsakomybė - tai asmens suvokimas, kad jis naudojasi teisėmis nuolat būdamas visuomenėje ir dėl to yra jai nuolat atitinkamai įpareigotas.*

Jeigu nebūtų subjektinių teisių ir naudojimosi jomis, teisinės atsakomybės klausimo apskritai nekiltų. Nelaivas (teisių neturintis arba jomis nesinaudojantis) žmogus negali būti atsakingas, nes nėra dėl ko arba už ką būti atsakingam. Prievolės vykdančio asmens neturi pasirinkimo laisvės, jis priverstas vykdyti svetimos ir neatremiamos valios paliepimus ir todėl neatsakingas už tokios veikos padarinius. Jis negali nevykdyti prievolių, o teise gali naudotis ir gali nesinaudoti arba tik iš dalies naudotis.”²²

Žmogus yra visuomeniška būtybė ir pagrindinis vertinamas jo elgesys yra elgesys visuomenėje. Todėl ir atsakomybė turi prasmę tik žmogui būnant tarp žmonių ir bendraujant su kitais žmonėmis. Dėl kiekvieno individo suvokiamos atsakomybės už savo veiksmus tampa įmanomas visų visuomenės narių bendras gyvenimas kartu. Kiekvienas visuomenės narys naudodamasis savo teisėmis ir suvokdamas atsakomybę prieš kitus, elgiasi taip, kad nepažeistų kitų visuomenės narių teisių. Būtent suvokta atsakomybė prieš kitus ir savanoriškas visų visuomenės narių teisių pripažinimas yra vidinis saugiklis, kuris padeda kiekvienam nariui pasirinkti tokį elgesio variantą, kad nepažeistų kitų narių teisių.

“Laisvas žmogus, kaip sakyta, suvokęs, kad nepajėgs atlikti pareigų, kurias būtina vykdyti naudojantis kuria nors teise, atsisako ja naudotis, nes naudodamasis teise be atitinkamų pareigų vykdymo jis taps pavojingas kitų asmenų teisėms ir nepajėgs to pavojaus valdyti.”²³

“Vadinasi, teisinė atsakomybė susijusi ne su prievole, o su pareiga. Prievolė nėra atsakomybės pavidalas, nes prievolės vykdymas nėra vykdytojo teisių įgyvendinimas. Baudžiauninkas, sakėme, uoliai vykdančio prievolės, negali išplėsti savo teisių, nes prievolės skirtos ne vykdytojo, o prievolę nustačiusio subjekto teisėms įgyvendinti. Todėl už padarinius pirmiausiai atsakingas ne vykdytojas, o prievolės nustatytojas (šiuolaikinė tarptautinė teisė šiuo klausimu daro tam tikras išlygas nusikaltimų žmonijai atveju). Atsakomybė pirmiausia yra laisvo žmogaus socialinė charakteristika vien todėl, kad ji susijusi su naudojimosi subjektinėmis teisėmis.”²⁴

Prievolė nustatoma valstybės ir nepalieka asmeniui jokio pasirinkimo. Jis turi nustatytą prievolę įvykdyti. Atlikta prievolė nesukuria jai atlikusiam asmeniui jokių papildomų teisių.

²² Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 442

²³ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 442

²⁴ Ten pat, p. 443

A. Vaišvila straipsnyje „Dar kartą dėl pareigos ir prievolės skirtumo” tai aiškina: „ Terminas „prievolė” korektiškas tik tol, kol juo buvo operuojama etatizmo kontekste. Bet perkeltas į pilietinę teisės sampratą, jis virsta tiesioginiu šios sampratos antipodu.”²⁵

Laisvas žmogus atlikdamas pareigas ne tik legalizuoja savo subjektines teises, bet ir suteikia galimybę jas išplėsti iki pageidaujamo, bet visuomenei priimtino lygio. Pareigos ir naudojimasis subjektinėmis teisėmis susieja laisvą asmenį su visuomene. Negana to naudojimosi subjektinėmis teisėmis intensyvumas ir apimtis nustato reikiamų vykdyti pareigų apimtį ir intensyvumą.

„Todėl į atsakomybės sąvoką būtino elemento teisėmis įeina asmens suvokimas visų savo subjuktinių teisių santykinumo - priklausomybės nuo pareigų vykdymo. Niekas visuomenėje negali turėti absoliučių (nuo pareigų nepriklausomų) teisių, nes atleisti nuo pareigų - tai atleisti nuo atsakomybės. Būtent suvokimas, kad pareigų nevykdymas reikš atitinkamos subjektinės teisės neįgyjimą arba praradimą, ir yra teisinė atsakomybė. Visuomenė tik tiek civilizuota ir darni, kiek visi jos nariai yra saistomi abipusės atsakomybės (teisių ir pareigų vienovės).”²⁶

„Pozityvioji teisinė atsakomybė - tai asmens suvokimas, kad naudodamasis subjektinėmis teisėmis jis privalo vykdyti atitinkamas pareigas ir savanoriškai atlyginti žalą, jei ši bus padaryta kito asmens teisėms.

Tai ne tik žinojimas, kaip reikia elgtis artimo teisės atžvilgiu naudojantis teisėmis, bet ir žinojimas, kodėl šitai reikia daryti ir kokių teisių praradimą reikš atsisakymas vykdyti pareigas. Ši teisinės atsakomybės forma rodo asmens sąmoningumo lygį, socialinę brandą, sugebėjimą suvokti, kad jis gyvena visuomenėje ir suvokia, ką reiškia joje gyventi.

Šitaip suprantamą atsakomybę sudaro trys struktūriniai elementai: naudojimasis teisėmis ir iš jo išplaukiančios dvejopo pobūdžio pareigos:

„1) *Naudojimasis subjektinėmis teisėmis.* Jis įkūnija teisinės atsakomybės sampratoje demokratine individo primato prieš valstybę idėją, nes nurodo, kad ne iš valstybės, o iš individo interesų kyla teisinės atsakomybės iniciatyva, šaltinis ir poreikis (suinteresuotumas). Būtent naudojimasis teisėmis paaiškina, kodėl būti atsakingam naudinga ne tik visuomenei, bet ir pačiam teisinės atsakomybės subjektui. Atsakomybė šiuo atveju ne atnešama asmeniui iš šalies,

²⁵ Vaišvila A., Dar kartą dėl pareigos ir prievolės skirtumo.// Justitia 1998 nr.5 p. 14

²⁶ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 443

o kyla iš jo paties subjektinių teisių, siekio jų įgyti arba jomis naudotis nepažeidžiant artimo teisių.

2) *Pareiga naudotis savo teisėmis kito asmens teisėms nepavojančiu būdu.* Teise laikyti šunį bus naudojamas atsakingai, jeigu šuo vedžiojamas už pavadėlio ir su antsnukiu; naudojimosi teise gauti kreditą atveju pozityvioji teisinė atsakomybė bus asmens pareiga taip organizuoti savo veiklą, pajamų ir išlaidų balansą, kad būtų išsaugomas gebėjimas laiku mokėti kreditoriui palūkanas ir grąžinti kreditą.

3) *Pareiga savanoriškai atlyginti kitam asmeniui padarytą žalą, atsiradusią nesugebėjus naudotis savo teisėmis nepažeidžiant kito asmens teisių.* Ši būtinybė atlyginti žalą kyla iš to fakto, kad pagal teisių ir pareigų pusiausvyrą bet kuri žala kito asmens teisėms visada reiškia žalą savo paties teisėms.²⁷

Pagrindinis skiriamasis pozityviosios atsakomybės požymis yra tas, kad jos įgyvendinimui nereikia naudoti jokių teisinių sankcijų. Tai pačių piliečių tarpusavio susitarimai, įsipareigojimai iš kurių abejoms susitarimo šalims atsiranda pozityvioji atsakomybė. Padaręs žalą asmuo ir savanoriškai ją atlygindamas susimažina savo turtinių teisių tiek, kiek jis nesugebėjo pasinaudoti savo teisėmis nepažeidžiant kito asmens teisių. Pozityviosios teisinės atsakomybės dar vienas būtinas požymis yra tai, kad pažeidimas visada turi būti netyčinis ir pažeidėjas savanoriškai pripažįsta savo kaltę ir savanoriškai atlygina nuostolius. Labai čia svarbu savanoriškas kaltės pripažinimas. Jei pažeidėjas savanoriškai neprisipažįsta padaręs pažeidimą, tada atsiranda konfliktas. Jo išsprendimui prireikia naudoti prievartą. Tokiu būdu iš karto keičiasi teisinės atsakomybės forma.

Pabaigai apie pozityvią teisinę atsakomybę norėtume trumpai pakomentuoti pozityvios teisinės atsakomybės ir sankcijos tarpusavio ryšį ir esminį skirtumą. Čia pasinaudosime Dr. Giedrės Lastauskienės straipsnyje „Teisinė sankcija kaip daugiareikšmė teisinė kategorija“ pateiktu paaiškinimu: „Teisės teorijoje ypač daug ginčų kyla dėl galimybės teisinėmis sankcijomis laikyti teigiamo pobūdžio priemones. Tiesa, dažnai pozityviųjų teisinių sankcijų problema sutapatinama su pozityviosios teisinės atsakomybės pripažinimu. Tai nėra teisinga. Pozityvioji teisinė atsakomybė – tai asmens elgesys, derantis su teisės normų reikalavimais. Taigi *pozityvioji atsakomybė – tai čia ir dabar vykstantis procesas. Tuo tarpu pozityviosios sankcijos, kaip ir negatyviosios sankcijos, yra retrospektyvinės atsakomybės instrumentas.* Gali

²⁷ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 444

būti, kad pripažindami pozityviają atsakomybę kaip suvoktą asmens pareigą laikytis teisės normų reikalavimų nepripažįstame pozityviųjų teisinių sankcijų kaip teigiamų priemonių, valstybės centralizuotai taikomų už pagirtiną ir skatantiną žmonių elgesį.” [12, p. 12]

Rusijos teisės teoretikai bando atsakomybei suteikti pozityviosios atsakomybės savybių, tačiau nagrinėjimo metu viskas nukrypsta į valstybės prievartos taikymą, o tai jau būdingas negatyvios teisinės atsakomybės požymis.

2. 2. Deliktinė (negatyvioji) teisinė atsakomybė

Negatyvioji teisinė atsakomybė jau tiesiogiai susiejama su valstybės prievartos taikymu. Dėl tokios teisinės atsakomybės egzistavimo ir jos svarbos teisinėje sistemoje neabejojo net ir etatistinės teisės ideologai. Šiuolaikinės Rusijos teisės teoretikas A.B. Vengerov „Valstybės ir teisės teorijos“ vadovėlyje teisinę atsakomybę apibrėžia taip: “ Teisinė atsakomybė – viena iš valstybinės prievartos formų, užtikrinančių visuomenės teisinę sistemą.” [31, p. 543] Minėtas autoriaus toje pat knygoje nepamiršta paminėti ir prievartos būtinybės: “ Prievartinis vykdymas – tai taip pat civilinės- teisinės atsakomybės forma.” [31, p. 547]

Pastarasis autorius net nebando teisinės atsakomybės susieti su teisėmis ir pareigomis ir teisės normų reikalavimų savanorišku laikymusi. Drįstame manyti, kad A.B. Vengerov vis dar laikosi etatistinio teisinio mąstymo, kaip ir buvo įprasta sovietiniams teisininkams, kurie neigė bet kokią kitą teisinės atsakomybės egzistavimo formą ir pripažino tik valstybės prievartą ir bausmę.

Senesnėje lietuviškoje teisinėje literatūroje neabejotinai randame teisinę atsakomybę apibrėžiamą, kaip valstybės prievartą pažeidėjui. Vienas iš tokių apibrėžimų pateiktas Z. Namavičiaus ir M. Maksimaičio „Valstybės ir teisės teorijos“ vadovėlyje: „Teisinė atsakomybė – tai valstybinis poveikis teisės pažeidėjui, kuris pasireiškia visuomeniniu – valstybiniu pažeidėjo pasmerkimu, asmeninio, turtinio ir organizacinio pobūdžio apribojimų jam taikymu.“ [14, p.148]

G. Lastauskienės Daktaro disertacijoje tai aiškinama taip : „ Teisės dogmatikos požiūriu galėtume apibendrinti, kad negatyvioji teisinė atsakomybė – tai valstybės reakcija į asmens, pažeidusio įpareigojančių (draudžiančių) normų dispozicijas, veiksmus. O pozityvioji

atsakomybė – tai asmens elgesio atitikimas įpareigojančių (draudžiančių) teisės normų dispozicijoms. Teisinę atsakomybę traktuojant kaip procesą, svarbiausia jos dalimi laikoma pozityvioji atsakomybė, o negatyviosios paskirtis – kompensuoti pozityviosios nepakankamumą.” [11, p. 71]

„Negatyvioji teisinė atsakomybė – tai valstybės akcija, kai valstybė priverčia vieną iš teisinio santykio šalių įvykdyti kitos šalies nauda pareigą arba susiaurina teisės pažeidėjo teises iki jo paties susisiaurintų pareigų apimtį.”²⁸

Įvairių autorių negatyvios teisinės atsakomybės apibūdinimai pateikti A. Vaišvilos „Teisės teorijos“ vadovėlyje, kuriuo ir pasinaudosime:

„Valstybė taiko teisės pažeidėjui prievartą, kad, ribodama jo teises, mažintų jo pavojingumą visuomenei.

Todėl čia galioja visos definicijos, kurios apibrėžia teisinę atsakomybę kaip valstybės prievartos taikymą teisės pažeidėjui:

Pasak Dž. Ostino, teisinė atsakomybė - tai sankcijos už pareigos nevykdymą taikymas, kur sankcija - tam tikras blogis, patiriamas už nepaklusimą komandai.

H. Grocijaus teigimu, teisinė atsakomybė - pareiga atsakyti už padarytą blogį, ji atsiranda kaltai padarius skriaudą ar blogį, pasireiškiantį neatlikimu to, ką žmogus privalėjo atlikti.

E. Ėrichui teisinė atsakomybė - tai pareigos įvykdymo garantas.

G. Hegelis deliktinę teisinę atsakomybę (bausmę) apibrėžė kaip neigimo neigimą: jei nusikaltimas yra teisės neigimas, tai bausmė (teisingumo vykdymas) yra nusikaltimo, kaip teisės neigimo, neigimas.“²⁹

Profesorius A. Vaišvila neigiamą teisinę atsakomybę dar vadina deliktine. Pabandykime tam rasti paaiškinimą. Čia vėl neišvengiamai atsigręžiame į minėto autoriaus „Teisės teorijos“ vadovėlį, kur randame paaiškinimą: „Daugelis autorių šią atsakomybės rūšį vadina „negatyviaja“, nes šiuo atveju yra įgyvendinama negatyvi valstybės reakcija į teisės pažeidimą - ribojamos ar likviduojamos teisės pažeidėjo teisės. Kiti ją vadina „retrospektyvine“, nes asmens teisės ribojamos už praeityje padarytą teisės pažeidimą. Manoma, kad ją tiksliau būtų vadinti deliktinę, nes šitaip būtų pabrėžiamas materialusis jos atsiradimo pagrindas - teisės pažeidimas. Kartu būtų pasakoma, kad asmens teisės ribojamos tik šiam padarius teisės pažeidimą.

²⁸ Lastauskienė G., Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas. Daktaro disertacija. Vilnius. 2002. p. 71

²⁹ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 447

Jos įgyvendinimo įrankis – negatyviosios sankcijos ir prievartinis jų taikymas.

Deliktinę atsakomybę pradeda veikti ten, kur sustojo, kur nepajėgė garantuoti teisių ir pareigų pusiausvyros pozityvioji teisinė atsakomybė, kur konkretus asmuo ar organizacija naudojasi subjektinėmis teisėmis nevykdydami atitinkamų pareigų (nustojo būti atsakingi). Ji siekia užtikrinti asmens teises legalizuojančių pareigų vykdymą tais atvejais, kai tokių pareigų vykdymo nepajėgė užtikrinti abipusė nauda.

Be sankcijų taikymo ši atsakomybės forma neįmanoma. Sankcija čia yra priemonė, leidžianti žemesniu lygiu grąžinti teisės pažeidėjo teisiniam statusui teisių ir pareigų pusiausvyrą, kuri buvo pažeista teisių naudai atitinkamos pareigos nevykdymu. Sankcija yra ir teisių ribojimo mastelis, nurodantis, kokia teisės pažeidėjo teisė ribojama, likviduojama ir kokia apimtimi.” [29, p.446]

Lietuvos teisės teoretikas S. Vansevičius teisinės atsakomybės neskirsto į pozityvią ir deliktinę, bet jo knygoje “ Valstybės ir teisės teorija” pateiktas teisinės atsakomybės apibūdinimas ir atsiradimo pagrindas, galime teigti, atitinka tik deliktinės atsakomybės apibūdinimą: „Teisinė atsakomybė atsiranda tik už padarytą teisės pažeidimą, ir teisės pažeidimas yra atsakomybės pagrindas. Nėra teisės pažeidimo ir teisinės atsakomybės už veiką, kuri formaliai panaši į teisės pažeidimą, bet dėl savo pavojingumo visuomenei tokia nėra, pavyzdžiui, būtinoji gintis, būtinasis reikalingumas, profesinė rizika.” [24, p. 226]

„Deliktinė teisinė atsakomybė yra pozityviosios atsakomybės tęsinys ir garantas. Todėl ji - antrinė, o pozityvioji atsakomybė - pirminė (pagrindinė) teisinės atsakomybės forma. Ypač tai išryškėja demokratinėje visuomenėje, kai jos teisė nustoja būti represinė ir pozityviosios teisės įgyvendinimas pirmiausia garantuojamas abipuse teisinio santykio dalyvių nauda.

Šitaip suprantama deliktinė teisinė atsakomybė apibrėžia valstybės vietą teisinės atsakomybės atžvilgiu demokratinėje visuomenėje. Valstybė, įgyvendindama deliktinę atsakomybę, taikydama sankcijas, vykdo teisingumą - juridškai įformina tokią asmens teisinę padėtį, kokią pats asmuo susikuria atsisakymu vykdyti jo teises legalizuojančias pareigas. Todėl ši teisinės atsakomybės forma - tai tik teisės pažeidėjo teisinio statuso, teisių ir pareigų pusiausvyros atkūrimas žemesniu lygiu.

Deliktinė teisine atsakomybe labiausiai domisi teisininkai praktikai, nes čia reikia taikyti valstybės prievartą, todėl reikia sukurti sankcijų taikymo procedūras ir taikymo ideologiją, sprendžiančią, kokias subjektines teises ir kiek būtina riboti. Nedemokratinėse visuomenėse

vyraujant viešajai teisei, baudžiamosios teisės požiūris į teisinę atsakomybę buvo iš esmės tapatinamas su teisine atsakomybe apskritai.” [29, p. 448]

Taigi, aptarėme dvi pagrindines teisinės atsakomybės rūšis (formas). Jei yra dvi skirtingos teisinės atsakomybės rūšys, tai savaime suprantama, turėtų būti ir skirtingi pagrindai jų atsiradimui. Profesoriaus A. Vaišvilos „Teisės teorijos“ vadovėlyje yra nurodyti tokie *pozityviosios teisinės atsakomybės atsiradimo pagrindai* :

„1) teisės norma, legalizuojanti subjektinę teisę ir įpareigojanti ją garantuoti atitinkamų pareigų vykdymu (pvz., valstybės pripažinta tvarka gautas teisininko ar mediko diplomas leidžia verstis tam tikra profesine veikla ir vykdyti iš jos išplaukiančias pareigas, valstybės institucijų išduotas specialus leidimas – licencija atidaryti privačią teisės paslaugų firmą, privatų stomatologijos kabinetą; šis leidimas yra asmens ir valstybės institucijos sutartis dėl abipusių pareigų ir atsakomybės);

2) naudojimasis subjektine teise;

3) žalos padarymas naudojantis šia teise ir savanoriškas jos atlyginimas.“ [29, p. 449]

Tame pačiame profesoriaus A. Vaišvilos vadovėlyje randame ir *deliktinės teisinės atsakomybės atsiradimo pagrindus* :

„1) teisės norma, įpareigojanti teisės subjektą vykdyti pareigas, legalizuojančias jo teises, - ši sąlyga yra bendra abiem atsakomybės formoms;

2) teisė pažeidimas (atsisakymas vykdyti pareigas, su kuriomis įstatymas sieja naudojimąsi teisėmis);

3) deliktinės teisinės atsakomybės subjektas gali būti tik kaltas asmuo. Kaltė yra subjektyvusis teisinės atsakomybės pagrindas. Asmuo, teismo pripažintas nepakaltinamu, nėra teisinės atsakomybės subjektas, nors ir būtų padaręs žalos kito asmens teisėms, saugomoms įstatymo. Tada pripažįstama, kad jo veikoje nėra teisės pažeidimo sudėties.... Civilinėje teisėje teisinė atsakomybė gali atsirasti ir be kaltės, remiantis vien materialiąja žala. CK nustato didesnio pavojaus šaltinio savininko civilinę atsakomybę be kaltės: Organizacija privalo atlyginti žalą, padarytą dėl jos darbuotojų kaltės, jiems einant savo darbinės (tarnybines) pareigas....

4) teisės taikymo aktas, kuris yra juridinis pagrindas taikyti konkrečias sankcijas konkrečiam teisės pažeidėjui.

Tik esant visoms šioms keturioms sąlygoms, atsiranda pagrindas taikyti deliktinę teisinę atsakomybę.“ [29, p. 450]

Išvardinant deliktinės teisinės atsakomybės požymius paminėtos teisės pažeidimo sudėties ir teisės taikymo akto kategorijos.

Teisės pažeidimo sudėtį galime apibūdinti kaip esminių objektyvių ir subjektyvių veikos požymių sistemą, kuriai esant veika yra pavojinga visuomenei ir priešinga teisei. Profesorius A. Vaišvila pateikia tokį teisės pažeidimų sudėties elementų apibūdinimą:

„1) Teisės pažeidimo subjektas – tai asmuo (fizinis ar juridinis), pažeidęs teisės normų reikalavimus. Fizinis asmuo turi būti veiksnus, pakaltinamas – suvokti savo veiksmų priešingumą teisei.

2) Teisės pažeidimo objektas – tai teisė normų saugomos asmeninės (biologinės), socialinės ir kitokios vertybės (asmens gyvybė, sveikata, garbė, orumas, turtinės, politinės ir kitokios asmens teisės, taip pat viešoji tvarka, politinė santvarka ir kt.), į kurias neteisėtai kėsinamasi.

3) Objektiniai teisės pažeidimo požymiai yra: A) veika (veikimas ar neveikimas); b) veikos padariniai (žala – reali ar galima, materialioji ar moralinė); ir tiesioginis priežastinis veikos ir jos sukeltų padarinių (žalos) ryšys, t.y. nustatymas, kad būtent tie teisei priešingi veiksmai yra tikroji atsiradusios žalos priežastis. Visi šie požymiai apibūdina teisės pažeidimą kaip materializuotą, išorinį elgesį.

4) Subjektiniai teisės pažeidimo požymiai yra: veikos motyvai, tikslai ir kaltė. Motyvai yra tos paskatos, dėl kurių padarytas teisės pažeidimas. Pažeidimo tikslas – tai tas rezultatas, kurio siekiama teisei priešingais veiksmais. Pavyzdžiui, nužudymo atveju nusikalstamų veiksmų tikslas – atimti asmeniui gyvybę, o nužudymo motyvai gali būti kerštas, pavydas, noras praturtėti; kaltė – veikos sąmoningumas. Kaltė – tai teisės pažeidėjo psichinis santykis su savo veika, priešinga teisei. Kaltės formos – tyčia ir neatsargumas.“ [29, p. 434]

Plačiau teisės pažeidimo sudėties pagrindinius elementus aptarsime kalbėdami apie nusikaltimo sudėtį.

Taip pat dar minimas teisės taikymo aktas. Teisės taikymo aktai yra oficiali teisės taikymo forma. Teisės taikymo tvarką reguliuoja procesinės teisės normos, kurios nustato kompetentingos institucijos įgaliojimus. Šie įgaliojimai yra išreiškiami specialaus sprendimo – vienkartinio individualaus teisės akto priėmimu. Toks aktas įtvirtina konkrečias subjektų teises ir pareigas ir turi bendrai privalomą pobūdį. Aktą nenukrypstamai turi vykdyti tiek teisinio santykio, tiek ir kiti suinteresuoti asmenys, pvz. teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje.

Teisės taikymo aktų pagrindinis bruožas yra tas, kad jie neformuluoja savarankiškos taisyklės. Profesoriaus A. Vaišvilos „Teisės teorijos“ vadovėlyje teisės taikymo akto paskirtis apibūdinama taip: „..tik paverčia bendrosios normos nustatytas teises ir pareigas konkretaus asmens subjektinėmis teisėmis ir pareigomis; todėl teisės taikymo akto formuluojama elgesio taisyklė tėra bendrųjų nuostatų perkėlimas konkretiems asmenims ar konkrečioms situacijoms.“ [29, p. 309].

Pagal valstybės teisėje vyraujančią požiūrį į teisinę atsakomybę, galime spręsti apie visos valstybės demokratiškumą. Tokiam vertinimui pritaria ir profesorius A. Vaišvila: „Jei teisinė atsakomybė tapatinama tik su deliktine, tai teisininkai pirmiausia reikalingi ne piliečiams, o valstybės valdžiai kaip jos valios ir represijų prieš piliečius vykdytojai. Pagal socialinį užsakymą tarp teisininkų tada pirmauja ne advokatai, o represines funkcijas vykduojantys policininkai, tardytojai, prokurorai, teisėjai.“³⁰

2. 3. Valstybės teisinė atsakomybė už piliečių konstitucinėms teisėms padarytus pažeidimus.

Kalbant apie deliktinę teisinę atsakomybę demokratijos sąlygomis, būtina aptarti ir pačiai valstybei atsirandančią atsakomybę. Vienas iš teisinės valstybės principų teigia, „kad teisinėje valstybėje privalo būti sukurta veiksmingos valstybės atsakomybės už valstybinių institucijų ir pareigūnų neteisėtais arba nepagrįstais veiksmais asmenų teisėms padarytą žalą sistema.“³¹ Taigi, matome, kad teisinėje valstybėje pati valstybė yra atsakinga už savo įgaliotų institucijų ir pareigūnų neteisėtais veiksmais padarytą žalą piliečių teisėms. A. Vaišvilos „Teisės teorijos“ vadovėlyje yra pateikti teisinės valstybės požymiai. Kaip itin svarbų teisinės valstybės tapatybei formalųjį požymį profesorius įvardija : „Valstybės deliktinę atsakomybę savo piliečiams“³² Šio požymio svarbą profesorius apibūdina taip: „Teisinė atsakomybė – tai sritis, kur teisė vėl glaudžiai susiliečia su valstybe ir egzistuoja tik kartu su ja. Tik esant valstybei, galimas teisingumo vykdymas ir praktiškai prasminga pati teisingumo sąvoka. Be valstybės

³⁰ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p.449

³¹ Selelionytė S., Neteisėtumas kaip valstybės deliktinės atsakomybės sąlyga. // Jurisprudencija 2006, Nr. 1 (79) p. 107.

³² Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004., p. 480

sunku būtų įsivaizduoti teisinę atsakomybę, o be jos – ir pačią teisę kaip visuotinai privalomo elgesio taisyklę. Bet valstybė yra ne tik teisinės atsakomybės garantas, bet ir jos subjektas.“³³

Taigi, be valstybės teisinė atsakomybė neįmanoma. Tačiau, valstybė teisinės atsakomybės subjektu gali būti pripažįstama toli gražu ne kiekvienoje valstybėje. Tai įmanoma tik teisinėse valstybėse, kur vyrauja teisės viršenybė, vienodai saistanti tiek piliečius, tiek ir pačią valstybę. Jei valstybėje yra pripažįstama tik įstatymo viršenybė, tai pati valstybė gali ir nebūti atsakinga savo piliečiams, nes ji pati pajėgi priimti įstatymą, kuriuo save atleistų nuo teisinės atsakomybės už savo piliečiams padarytą žalą.

Profesorius A. Vaišvila „Teisės teorijos“ vadovėlyje nurodo, kad „valstybės atsakomybė savo piliečiams yra įtvirtinama valstybių, laikančių save teisinėmis, konstitucijose. Pavyzdžiui, Lenkijos Konstitucijos 77 straipsnis teigia: „Kiekvienas turi teisę į atlyginimą žalos, padarytos neteisėtais valstybės valdžios institucijų veiksmais.“³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucijoje mes nerastime tokio ar panašaus straipsnio, kuriame numatyta valstybės teisinė atsakomybė savo piliečiams, tačiau LR Konstitucinis teismas, aiškindamas Konstitucijos 1 straipsnį: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, nurodė, kad ši formuluotė reiškia ir „valdžios atsakomybę piliečiams“ (2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas). Nuostata dėl Lietuvos valstybės atsakomybės yra įtvirtinta ir šiuo metu galiojančio Civilinio kodekso 6.271 str. 1 d.: „Žalą, atsiradusią dėl valstybės valdžios institucijų neteisėtų aktų, privalo atlyginti valstybė iš biudžeto, nepaisydama konkretaus valstybės tarnautojo ar kito valstybės institucijos darbuotojo kaltės.“

Taigi, Lietuvos Respublikoje teisiškai yra numatyta valstybės atsakomybė piliečiams. Praktikoje vis dar pasitaiko, švelniai tariant, nelogiškų sprendimų. Valstybė gali padaryti žalą savo piliečiams ir priimant nekonstitucingą įstatymą, kurio neatitikimą Konstitucijai gali konstatuoti tik Konstitucinis teismas.

„Konstituciniam Teismui 2002 lapkričio 15 d. konstatavus, kad Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymo 23 str. (2000 m. gruodžio 21 d. ir 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos), leidęs mokėti dirbantiems pensininkams ne visą jiems paskirtą senatvės pensiją, prieštarauja konstitucijos 23 straipsniui ir 48 straipsnio 1 daliai, asmenys, patyrę dėl tokio įstatymo taikymo realios žalos, turi teisę nuo Konstitucinio Teismo nutarimo išgaliojimo

³³ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 480

³⁴ Ten pat., p. 481

dienos kreiptis į bendrosios kompetencijos teismą ir reikalauti iš valstybės atlyginti žalą pagal minėtą CK straipsnį.³⁵

Taigi Konstitucinis teismas išaiškino, kad dalis pensijos dirbantiems pensininkams neišmokėtos neteisėtai. Piliečiai, kurie turėjo tą laikotarpį gauti visą pensiją ir atlyginimą, patyrė žalą. Todėl dauguma, kaip ir nurodyta Konstitucinio teismo nutarime, kreipėsi į bendrosios kompetencijos teismus dėl žalos atlyginimo. Tačiau neišmokėta pensijos dalis negalėjo būti grąžinta piliečiams, nes Lietuvos vyriausias administracinis teismas 2004 m. rugsėjo 14 d. nutartyje nurodo, kad „pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 107 str. 1 d. ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo įstatymo 72 str. 1 d., Konstitucinio Teismo nutarimų, kuriais įstatymai ar kiti teisės aktai pripažįstami prieštaraujančiais Konstitucijai, galia yra nukreipta į ateitį, dėl ko viešojo administravimo subjektų veiksmai, atlikti remiantis atitinkamais įstatymais iki jų pripažinimo prieštaraujančiais Konstitucijai, yra laikomi atitikusiais įstatymų reikalavimus.“

Toks išaiškinimas atleidžia valstybę nuo teisinės atsakomybės, šiuo atveju nuo jau padarytos žalos atlyginimo. Numatyti žalą ateityje ir dėl to kreiptis iš anksto į Konstitucinį teismą, praktikoje yra neįmanoma. Tačiau nors ir įstatymai neįgalino atlyginti padarytos žalos dirbantiems pensininkams, patys politikai prieš rinkimus atsigręžia į piliečius, siekdami jų palankumo. 2006 metų pabaigoje premjero G. Kirkilo vadovaujama Vyriausybė pareiškė ketinanti atlyginti dirbantiems pensininkams minėtu įstatymu padarytą žalą. Klausimas, kokių pagrindų tai bus daroma, nes teisminiu keliu t.y. teisinėmis priemonėmis atsiimti uždirbtus pinigus piliečiams nepavyko.

Lietuvos Vyriausybė nepaisė įstatymais apibrėžtų reikalavimų ne kartą. Ypač tai aktualu ten, kur dėl vienkelių ar kitokių priežasčių galima buvo atidėlioti išmokų terminus. Čia norėtume prisiminti Lietuvos Vyriausybės veiksmus žemės savininkų atžvilgiu. Pagal Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymą, kai kurie buvę žemės savininkai, dažnai dėl garbaus amžiaus, o kai kada ir dėl įvairių kitų priežasčių nesigražino žemės natūra, o apsisprendė paimti piniginę kompensaciją. Dalis tokių asmenų laukia iš valstybės kompensacijos už žemę jau 10 ir daugiau metų. Minėtame įstatyme nebuvo griežtai nustatyta per kiek laiko turi būti atsiskaityta su piliečiais, tai Lietuvos Vyriausybė, motyvuodama lėšų trūkumu, vis nukeldavo atsiskaitymo terminus į geresnius laikus. Tokiu būdu buvę žemės savininkai liko

³⁵ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004., p. 482

pamiršti. Jiems pagal įstatymą priklauso gauti piniginę kompensaciją, bet realiai vyriausybė nieko neišmokėjo. Šitokia padėtis gal būtų užsitęsusi nežinia kiek, tačiau 2005 m. rugpjūčio mėn. 23 d. nutarimu (Valstybės žinios 2005 12 30d. Nr. 152 – 5605) Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas konstatavo, kad piniginės kompensacijos už žemę piliečiams turi būti baigtos mokėti iki 2009 metų sausio 1 dienos, o už kitą išlikusį nekilnojamą turtą iki 2011 m. sausio 1 dienos. Priėmus tokį nutarimą nebelieko vietos politinėms manipuliacijoms ir dažnai mūsųose pasitaikantiems sprendimams, kad tai kas nebuvo išmokėta prieš rinkimus, atidedama ir užmirštama iki kitų rinkimų. Nežiūrint į tai, kad yra Konstitucinio teismo sprendimas, galime manyti, kad kompensacijų išmokėjimą kai kurie politikai vis viena bandys priskirti „geriausiai“ besitvarkančios vyriausybės nuopelnams.

Dar vienas, plačiai žinomas visuomenėje, Lietuvos Vyriausybės įstatymų nepaisymo atvejis yra dalies atlyginimų neišmokėjimas valstybės tarnautojams. 2002 m. gegužės 20 d. LR Vyriausybė priėmė Nutarimą Nr. 686 „ Dėl darbo užmokesčio skaičiavimo valstybės tarnautojams 2002 m. II pusmetį.“ Vyriausybė neskyrė reikiamo lėšų kiekio valstybės tarnautojų atlyginimams išmokėti, nors tam lėšas turėjo numatyti. Pareigūnams buvo mokami nepilni atlyginimai ir atsiskaitymo lapeliuose nurodoma nepriemoka. Ji buvo skaičiuojama pagal minėtų nutarimu patvirtintą metodiką ir pradėtą taikyti indeksavimo koeficientą. Neaišku kiek laiko būtų užsitęsusi tokia padėtis ir minėti asmenys nebūtų gavę visų teisėtai uždirbtų pinigų. Policijos pareigūnai net organizavo keletą streikų dėl tokio atlyginimų skaičiavimo. Ikitiesminio tyrimo įstaigų profsąjungos atstovai kreipėsi į teismą, kuris savo ruožtu kreipėsi į Konstitucinį teismą išaiškinimo. Konstitucinis teismas 2004m. gruodžio mėn. 15 d. nutarime (Valstybės žinios 2004 12 29 d. Nr. 186) konstatavo, kad atlyginimo dalis buvo neišmokama neteisėtai. Tuometinis premjeras A. Brazauskas bandė aiškinti, kad Konstitucinio teismo sprendimai atgal negalioja, tačiau buvo priimtas politinis sprendimas nepriemokas išmokėti ir tai buvo padaryta iki 2006 metų liepos 1 dienos.

Taigi, iš pateiktų pavyzdžių matome, kad nors ir lėtai, tačiau Lietuva tampa teisine valstybe ne tik deklaratyviai, bet ir tikrovėje. Piliečių konstitucines teises deramai gina Konstitucinis teismas. Galime teigti, kad tokia piliečių teisių apsauga būtų dar efektyvesnė, jei jie patys, tiesiogiai galėtų kreiptis į Konstitucinį teismą.

S. Selelionytė straipsnyje „Neteisėtumas kaip valstybės deliktinės atsakomybės sąlyga“ teigiama, kad „pastaruoju metu, stiprėjant valstybės socialinei funkcijai, atsiranda visiškai naujų

teorijų, sudarančių nevaržomas teisinės galimybes analizuoti, tikrinti bei konstatuoti kiekvienos valdžios šakos institucijos bei pareigūnų aktų teisėtumą.“[32, p. 111]

Šiuolaikinėse valstybėse pastebima valstybės atsakomybės liberalėjimo, platesnio pareigos atlyginti žalą, valstybės institucijų ir pareigūnų padarytą privatiems asmenims, supratimo linkme. Čia norėtume paminėti belgų mokslininko Luc J. Wintgenso sukurta teoriją, vadinama „*legisprudence*“. „Legisprudence neginčija, kad individų suverenui suteiktasis įgaliojimas a priori pateisina būsimus išorinius laisvės ribojimus, kurių turinys jungiantis į valstybę dar nebuvo žinomas. Tačiau šios teorijos požiūriu, sukurdami valstybę, individai turėtosios laisvės neatsisako, jie nesuteikia suverenui bendro pobūdžio įgalinimo – jie suteikia suverenui įgaliojimus nustatyti tik tokius ribojimus, kurie yra būtini bendros gerovės labui. Dėl to pirminė laisvės samprata visuomet turi pirmenybę prieš laisvės sampratą, paremtą išoriniais ribojimais, ir išoriniai ribojimai pateisinami tik tada, kai yra būtini.“[32, p. 108]

Taigi matome, kad šiuolaikinėse valstybėse ieškoma vis naujų būdų kaip kuo paprasčiau įgyvendinti socialinį ir teisinį teisingumą. „Nenuostabu, kad *legisprudence* teorija sukurta Belgijos mokslininko, šalies, kurioje jau nuo 1920 m. galioja pats liberaliausias valstybės civilinės atsakomybės principas, teigiantis, kad „karalius yra paprastas teisingas vaikas“, todėl padarytoji žala turi būti atlyginama ne sudėtingesne tvarka ir sąlygomis, kaip ir padarytoji kitų asmenų.“[32, p. 108]

2. 4. Teisinės atsakomybės priklausomybė nuo vyraujančios teisinėje sistemoje etatistinės ar demokratinės teisės sampratos.

Taigi, teisė yra valstybės demokratiškumo atspindys. Tačiau demokratiška teisė, grindžiama asmens teisių ir pareigų pusiausvyra yra gan sudėtinga, apimanti įvairias mokslo šakas ir prarandanti pagrindinę etatistinės teisės funkciją ginti valstybės, tiksliau pasakius, kokios nors asmenų grupės (pvz. partijos) interesus.

“Teisiniu etatizmu buvo siekiama legalizuoti valstybės globojamą agresyvumą tų socialinių grupių, kurių interesas yra objektyvizuotas įstatymu nustatytoje socialinėje tvarkoje, ir neleisti, kad kitų socialinių grupių interesai bent kiek įeitų į socialinę tvarką sprendžiamuoju balsu ir priverstų ten dominuojantį interesą modifikuotis iš absoliutaus į santykinį. Todėl pozityvioji teisė čia išsiprasmina ne kaip priemonė politiškai, ekonomiškai vyraujančių

socialinių grupių savivalei apriboti, o kaip priemonė tai savivalei atpalaiduoti, ją legalizuoti bei sankcionuoti.

Etatistinės teisės uždarumas pasireiškia ne tik pozityviosios teisės šaltinio tapatinimu su valstybės valdžios valia, bet ir tuo, kad iš paties asmens žymiu mastu atimama teisė būti savo teisių plėtimo per pareigų didinimą subjektu. Etatizmo sąlygomis dominuoja imperatyvinis teisinio reguliavimo metodas, todėl piliečiui yra griežtai nustatomos teisės ir pareigos. Plėtoti savo nuožiūra tų pareigų (prasimanyti naujų paslaugavimo artimui sričių, valdžios nesankcionuotų) jis negali. O negalėdamas imtis naujų pareigų, jis negali plėsti ir savo teisių. Tai lemia jo teisinio statuso uždarumą, o tuo pagrindu – ir tokio asmens egzistencijos nesaugumą. Teisinio statuso uždarumas virsta piliečio gerovės uždarumu: asmuo gali naudotis tik tokiu savo gerovės laipsniu, kokį jam leidžia įstatymų leidėjas. Asmens teisinio statuso uždarumas ir yra totalitarinio režimo buvimo įrodymas bei konkretinimas žmogaus teisių srityje.

Protestuojant prieš šią tradiciją, kaip tik ir formavosi socialinės tvarkos ir asmens teisinio statuso atvirumo idėja bei būtinybė imperatyvinio metodo dominantę keisti dispozityvinio metodo pirmavimu, o etatistinę teisės sampratą keisti pilietine.”³⁶

Režiminėse valstybėse valdžios valia yra pagrindinis ir vienintelis teisės šaltinis. Tai kas gi daugiau gali atsispindėti tokios valdžios leidžiamuose įstatymuose, išskyrus jos pačios valios įtvirtinimą.

„Jei galima priimti bet kokį įstatymą, tai įstatymų leidėjui ne itin reikalinga kelių mokslų sąveika pagrįsta kompetencija, nereikalinga prigimtinei teisė kaip kriterijus valstybės kuriamų įstatymų teisinei vertei nustatyti, nesvarbus tada ir klausimas, kas yra teisė, nes kiekviena valdžios savivalė, jei tik jai suteikta įstatymo forma, kaip sakėme, ir yra teisė. Savivalės legalizavimas teisėkūroje sumažina bet kokio mokslo, bet kokios filosofijos poreikį. Tokia teisės samprata paremtoje teisinėje sistemoje patys teisininkai paverčiami ne mąstytojais apie teisę, o valstybinės valios, dažniausiai savivalės, teisėkūroje vykdytojais, aiškintojais, teisintojais.

Šitaip etatistinė jurisprudencija pasidaro pati sau pakankama, kitų mokslų paramos nereikalinga ir dėlto – subjektyvistinė, stagnatoriška, nepajėgi evoliucionuoti, atsinaujinti.”³⁷

³⁶ Vaišvila A., Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius. 2000. p.109-110

³⁷ Ten pat, p. 276

Esant tokioms sąlygoms bet koks išsamesnis teisės nagrinėjimas tampa nereikalingas, nes pati teisė tampa dogmų rinkiniu ir jokio mokslinio pagrindimo net nereikalauja. Paprasčiausia tai gali būti paaiškinama „darbo žmonių“ valia.

„Jei viduramžiais filosofija vadinta teologijos tarnaitė, tai etatistinę jurisprudenciją turėtume vadinti politikos tarnaitė. Šiandien, kai ta politika nori būti demokratinės valstybės politika, etatistinė jurisprudencija tampa nepajėgi eiti jai uždedamas kokybiškai naujas pareigas. Matyt, neatsitiktinai mūsų teisės mokslas, kiek jis pažeistas etatizmo absoliutinimo, bene ilgiausiai iš visų Lietuvos visuomeninių mokslų išgyvena metodologinę krizę, ir bene sunkiausiai ją įveikinėja, nes trukdo „tarnaitės“ psichologija, nuolat gaunanti jėgų iš tos pačios etatistinės teisės sampratos, kurios absoliutinimo neįveikus, neįmanomas teisės mokslo prisikėlimas demokratinei raidai, neįmanomas jo rezultatyvus talkinimas teisinės valstybės kūrybai.“³⁸

Taigi, teisinei atsakomybei yra būtinas įstatyminis apibrėžtumas ir ši atsakomybė, neabejotinai, yra valstybėje veikiančios teisinės sistemos dalis.

„Jei asmens teisių priklausomybė nuo pareigų vykdymo ar nevykdymo būtų nebūtina, tai būtų neaišku, iš kur ir kodėl atsiranda atsakomybė, kokia yra tikroji jos paskirtis ir vieta teisės sistemoje.“³⁹

S. Vansevičius teigia – „Teisinė atsakomybė yra sudedamoji teisinės sistemos dalis.“⁴⁰

Taigi, kitaip ir negali būti, nes teisinė atsakomybė atsiranda už teisės normų numatytus pažeidimus, o teisės normos, kuriamos įstatymo leidėjo ir atspindi teisės sistemą.

Ilgą laiką okupacijos sąlygomis Lietuvoje negalėjo būti kitokio teisinio supratimo, nes ir teisės doktrina ir visa teisinė sistema buvo primesta iš šalies. Grobikiška vadinamosios liaudies bolševikų valstybės politika net neįsivaizdavo kažkokios tai kitokios teisės ir atsakomybės sampratos išskyrus bolševikų partijos nurodymų vykdymą. Teisė turėjo tik vienintelį tikslą, bausti nepaklususius partijai ir tokius veiksmus rodyti kaip teisinės sistemos kovą su pažeidėjais t.y. teisinės atsakomybės taikymą pažeidėjams.

Lietuvai iškovojus nepriklausomybę, reikėjo sukurti ir naują teisinę sistemą. Negalėjome importuoti Konstitucijos, teko ją sukurti. Profesorius A. Vaišvila nurodo, kad iki šiol ne tik visuomenės, bet ir teisininkų sąmonėje yra gajus etatistinis teisės suvokimas, atsispindintis ir mūsų įstatymuose: „Formalus individo pirmenybės prieš valstybę paskelbimas iki šiol nesulaukė

³⁸ Vaišvila A., Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius. 2000. p. 277

³⁹ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p.438

⁴⁰ Vansevičius S., Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 2000. p. 225

Lietuvoje platesnio konceptualaus pagrindo. Mūsų teisinėje sąmonėje, kaip sakyta, tebedominuoja teisinio pozityvizmo išplėtotą legistinę- etatistinę teisės sampratą, propaguota visų tarybinio laikotarpio teisės vadovėlių bei mokslinių straipsnių ir tapusi vos ne sąmonės dalyku: teisė – tai valstybės nustatyta ar sankcionuota bendro elgesio taisyklė, garantuota valstybės prievarta ir dėl to visuotinai privaloma.

Valstybinė valia čia laikoma vieninteliu teisės šaltiniu: nėra teisės šalia valstybės ir be valstybės. O jeigu taip, tai teisę neišvengiamai turime tapatinti su įstatymu. Todėl neturėta ir aiškiau išreikštos termino „teisė“ reikšmės diferenciacijos: čia nėra nei „žmogaus teisių“, nei „prigimtinės teisės“, nei „pozityviosios teisės“, o yra tiesiog teisė, valstybės nustatyta ar sankcionuota.⁴¹

Okupacijos laikotarpiu išsimokslinę ir prie diktatoriškos teisės sistemos įpratę teisininkai suvokė apie demokratinės teisės principus, bet negalėjo išvengti klaidų kuriant naują teisę. Profesorius A. Vaišvila šią situaciją apibūdina taip: „Vertybių hierarchijos bei teisės sampratos neaiškumo ir nenuoseklumo problemų turėjo pati Konstitucija. Pripažinimas Konstitucijoje žmogaus teisių prigimtinėmis (18 str.) ir bendros nuostatos – valstybės įstaigos tarnauja žmonėms“ (5 str.) (tai jau konstatavimas asmens primato prieš valstybę) nesutrukėdė Konstitucijos kūrėjams pradėti pačios Konstitucijos struktūrinį išdėstymą ne nuo žmogaus, kaip tikrojo ir vienintelio visos teisinės sistemos adresato, o nuo „Lietuvos valstybės“ (I skyrius), t.y. nuo priemonių, nuo valstybės primato prieš asmenį, t.y. nuo to vertybių prioriteto, kuris būdingas tradicinio etatizmo ir normatyvizmo metodologijai. Šiuo pagrindu buvo kuriami administraciniai įstatymai (ATPK 314 str. 4d.) ir baudžiamieji įstatymai (BK 29 str. 7d. ir 32 str. 6 d.), toliau palaikantys vertybinį valstybės primatą prieš asmenį, viešąjį interesą ginantys uoliau ir veiksmingesnėmis priemonėmis. Pagal šiuos įstatymus teismo ar valstybės pareigūno paskirtą neturtėliui baudą galima pakeisti administraciniu areštu ar laisvės atėmimu, o jei skolininkas negrąžina kreditoriui skolos, tai civilinė atsakomybė negali peraugti nei į administracinę, nei į baudžiamąją.

„Normatyvizmas ir etatizmas turėjo sukurti nenormatyvistinę ir neetatistinę teisinę sistemą.“⁴²

⁴¹ Vaišvila A., Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius. 2000. p.275

⁴² Ten pat. p. 44

Taigi įpročiai ir įprastas teisės suvokimas darė savo. Valstybinis ir visuomeninis turtas įstatymo buvo apsaugotas žymiai geriau nei privatus, nors demokratinės valstybės teisės sistemoje tokia padėtis negalėtų būti. Tuo pačiu ir teisinė atsakomybė bausmės pavidalu liko iškreipta. Nežiūrint į tai, kad valstybinis turtas įstatymo liko labiau saugomas, čia socialinė atsakomybė žymiai prasilenkė su teisine. Didžiosios dalies visuomenės supratimu, valdiško turto vagystė buvo visai nesmerktinas reiškinys. Tai buvo suprantama, kaip papildomas atlygis už darbą, tačiau bet kokia, nors ir nedidelės vertės privataus turto vagystė buvo visuotinai smerkiama. Galima buvo akiai remtis Vakarų šalių patirtimi ir paprasčiausia perrašyti jų įstatymus bei bandyti taikyti mūsų sąlygomis, tačiau tokių įstatymų anuomet nebūtų supratusi dauguma žmonių, be to ir patys taikytojai, vargu, ar būtų sugebėję tinkamai panaudoti tokias teisės normas, neiškreipiant jų. Čia vėl pasinaudosime profesoriaus A. Vaišvilos išsakyta nuomone: „Dėl tos pačios etatizmo dominantės mūsų jurisprudencija pasidarė nepajėgi adekvačiai suvokti net jau turimą Vakarų teisinį patyrimą, kuriuo ji *a priori* nori besąlygiškai sekti. Mat Vakarų teisinis patyrimas daugeliu atvejų „parašytas“ demokratine kalba, kurią sunkiai skaito ir supranta etatizmas. Mūsų teisinės sistemos reformatoriai, stebėdami per „etatizmo akinius“ Vakarų teisinį patyrimą, iš jo dažniausiai pasiima tik tai, kas prieinama, suprantama jų etatistinei ir kartu nesisteminei sąmonei, ką ta sąmonė leidžia paimti, kas jai neprieštarauja. Kitu atveju būtų nesuprantama, kaip mūsų Konstitucijoje išliko etatistinės redakcijos 109 straipsnis, reikalaujantis, kad teismas, vykdydamas teisingumą, klausytų tik įstatymo, kai panašūs straipsniai daugelio Vakarų šalių konstitucijose įpareigoja teismus klausyti įstatymo ir teisės.“⁴³

3. TEISINĖS ATSAKOMYBĖS RŪŠYS PAGAL TEISĖS ŠAKAS IR JŲ YPATUMAI SKIRTINGOS PRIGIMTIES TEISINĖSE SISTEMOSE.

Populiariausias teisinės atsakomybės skirstymas į rūšis yra pagal teisės šakas. Pagrindinės teisinės atsakomybės rūšys: baudžiamoji atsakomybė, administracinė atsakomybė, civilinė atsakomybė, drausminė ir politinė atsakomybė.

⁴³ Vaišvila A., Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius. 2000. p. 277-288

3. 1. Baudžiamoji atsakomybė.

Nagrinėti teisinės atsakomybės rūšis pradėsime nuo griežčiausios atsakomybės, kuri susijusi su asmens laisvės atėmimu, tame tarpe ir ilgalaikiu. Tai „baudžiamoji atsakomybė“, kuri yra labai svarbi baudžiamosios teisės sąvoka ir pagrindinė iš visų pripažįstamos deliktinės teisinės atsakomybės rūšių.

„Sąvoka „baudžiamoji atsakomybė“ yra viena iš pagrindinių baudžiamosios teisės sąvokų, išreiškianti įvairias asmens, padariusio nusikaltimą veiką, ir esmines dėl to atsiradus teisiniams santykiams nuostatas: patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindus (BK 2 str. 1,3 ir 4 dalys), Lietuvos Respublikos piliečių ir kitų nuolat Lietuvoje gyvenančių asmenų baudžiamąją atsakomybę už užsienyje padarytus nusikaltimus (BK 5 str.), baudžiamąją atsakomybę už tarptautinėse sutartyse numatytus nusikaltimus (BK 7 str.), juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę (BK 20 str.), bendrininkų baudžiamąją atsakomybę (BK 26 str.) ir kt. Teisingas visų „baudžiamosios atsakomybės“ aspektų suvokimas yra viena iš esminių sąlygų užtikrinti teisėtumą baudžiamosiose bylose.“⁴⁴ Tokį paaiškinimą randame Baudžiamojo kodekso komentaruose. Profesorius A. Vaišvila taip apibūdina baudžiamąją atsakomybę:

„Baudžiamoji atsakomybė yra griežčiausios rūšies deliktinė teisinė atsakomybė, kurią taiko teismai už pavojingiausius teisės pažeidimus - nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus. Tik nustatyta asmens veiksmuose nusikaltimo sudėtis gali būti pagrindas traukti jį baudžiamojon atsakomybėn. Ji taikoma remiantis specialiu teisės taikymo aktu - teismo nuosprendžiu skiriant tokias sankcijas kaip įkalinimas („laisvės atėmimas“), turto konfiskavimas, viešieji darbai (tiksliau būtų vartoti tradicinį terminą „pataisos darbai“, nes visi legalūs darbai ar bent valstybės tarnyba yra viešieji, todėl neįmanoma viešųjų darbų atskirti nuo priverstinių „viešųjų darbų“ (kaip sankcijos), bauda, teisės eiti tam tikras pareigas suspendavimas tam tikram laikui ir kitas, išvardytas baudžiamajame įstatyme.“⁴⁵

„Baudžiamojoje teisėje terminas „atsakyti“ reiškia baudžiamosios atsakomybės realizavimą. Baudžiamoji atsakomybė realizuojama paskiriant asmeniui, padariusiam nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, baudžiamajame įstatyme numatytą (-as) bausmę (-es) arba atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Pažymėtina, kad baudžiamosios atsakomybės

⁴⁴ Abramavičius A. Ir kt. LR Baudžiamojo kodekso komentaras bendroji dalis. Vilnius. 2004 m. p. 23

⁴⁵ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius 2004. p. 451

realizavimas atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės gali būti siejamas su baudžiamojo poveikio priemonių (nepilnamečiams – auklėjamojo poveikio priemonių) ir (ar) priverčiamųjų medicinos priemonių taikymu.“⁴⁶

Baudžiamoji teisinė atsakomybė visada atsiranda tik už veikas, numatytas baudžiamajame įstatyme. Ji yra viešo pobūdžio. Tai reiškia, kad atsakomybėn patraukia valstybė panaudodama savo teisėsaugos aparatą. Baudžiamoji atsakomybė visada yra tik asmeninė, atsako tik padaręs pažeidimą asmuo. Profesorius A. Vaišvila šias baudžiamosios atsakomybės savybes aprašo taip:

„Asmeniui padarius nusikaltimą ir iškėlus jam baudžiamąją bylą, tarp teisės pažeidėjo ir valstybės (teismo, prokuroro kaip valstybės atstovų) atsiranda baudžiamųjų įstatymų (materialiųjų ir proceso) reguliuojami teisiniai santykiai, kurių vienas iš dalyvių - valstybė (atstovaujama teisėsaugos institucijų) įgyja pareigą taikyti nusikaltimą padariusiam asmeniui įstatymo numatytas sankcijas, o kitas to santykio subjektas - teisės pažeidėjas, privalo atlikti jam skirtą bausmę (taikstyti su savo teisių ribojimu ar likvidavimu).

Baudžiamoji atsakomybė skiriasi nuo kitų valstybės prievartos priemonių tuo, kad ji yra viešo pobūdžio. Tai reiškia, kad teisę skirti bausmę turi tik valstybė per savo įgaliotas institucijas - teismą. Tik teismas gali pripažinti asmenį kaltu padarius nusikaltimą ir skirti jam kriminalinę bausmę. Baudžiamoji atsakomybė palieka tam tikrą juridinį padarinį - teistumą, su kuriuo gali būti siejamas tam tikrų teisių ribojimas arba bausmių sugriežtinimas asmeniui pakartotinai nusikaltus.“⁴⁷ Čia dar norėtume pridurti, kad naujajame BK, kuris įsigaliojo nuo 2003 gegužės 1 dienos yra numatyta baudžiamoji atsakomybė ir juridiniam asmeniui.

Baudžiamoji atsakomybė yra pati ryškiausia deliktinės atsakomybės rūšis. Pagrindas yra įstatymo leidėjo numatytos veikos, įtrauktos į baudžiamąjį įstatymą. Taigi, baudžiamoji atsakomybė yra valstybės politikos ir jos demokratiškumo atspindys.

Pagarba įstatymams ir valstybės reikalaujamam elgesiui dar vadinamam teisėtu elgesiu priklauso nuo įstatymų suvokimo, jų atitikimo papročiams ir religinėms normoms.

„Moralinės nuostatos dažnai sutampa su baudžiamosios teisės draudimais, tuo paryškindamos šio draudimo prasmę. Tačiau ne visi baudžiamosios teisės normomis nustatyti draudimai turi

⁴⁶ Abramavičius A. Ir kt. LR Baudžiamojo kodekso komentaras bendroji dalis. Vilnius. 2004 m. p. 23

⁴⁷ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius 2004. p. 451

akivaizdų moralinio smerktinumo pobūdį. Be to, tam tikrų nusikaltimų padarymas kai kurių žmonių grupių moralės požiūriu nebūtinai yra smerkiamas.“⁴⁸

Lietuvoje dar tebėra gyvi daugelis žmonių, kurie baudžiamą atsakomybę tiesiogiai sieja su laisvės atėmimo bausme. Dar daug Lietuvos gyventojų linkę vertinti taip: jei nusikaltimą padariusiam asmeniui neskirtas laisvės atėmimas, tai jis išliko nenubaustas. Iš kur toks keistas požiūris? Ogi ne taip jau seniai, pokario metais t.y 1945 – 1953 m. bolševikinių okupantų taikyta baudžiamoji politika neatitiko jokių paprotinių normų. Už nedidelį nusikaltimą, savo turiniu labiau tinkamą vadinti pažeidimu, teismai skirdavo 5 metus laisvės atėmimo. Už šiek tiek pavojingesnę, įstatymo leidėjo požiūriu, veiką jau bausdavo 10 metų laisvės atėmimo bausme. Už sunkius nusikaltimus ir antivalstybinę veiklą būdavo skiriama ir mirties bausmė. Klausantis senolių samprotavimų, dažnai galima išgirsti pasiūlymą sunkų nusikaltimą padariusį asmenį sušaudyti. Daugeliui jų, tokia bausmė atrodo suprantama ir natūrali. Beveik visiems, gyvenusiems kaimuose ar nedideliuose miesteliuose, teko matyti nušautų ir miestelių aikštėse numestų rezistencijos dalyvių kūnus. Didžioji dalis lietuvių įstatymo pasmerktus Tarybų sąjungos priešus, oficialiai vadinamus banditais, vadino Lietuvos partizanais, o oficialiuosius „liaudies gynėjus“ - „stribais“. Daug Lietuvos gyventojų iki šiol nepateisina mirties bausmės panaikinimo. Dar 1997 m. A. Vaišvila straipsnyje „Bausmės problema teisinėje valstybėje: mirties bausmės aporija“ (Teisės problemos 1997 Nr.1) rašė: „1990m. balandžio mėnesį už mirties bausmę pasisakė 66 proc. Apklaustų Lietuvos gyventojų, prieš – 27 proc. ... 1996 m. liepos mėnesį prieš mirties bausmę jau pasisakė tik 15 proc., o jai pritariančių skaičius išaugo iki 75 proc.“ [26, p. 31]

Dar vienas svarbus nepasitikėjimą keliantis faktorius sovietmečiu buvo neteisingas įstatymų formulavimas, siekiant kiek įmanoma labiau apsaugoti valstybinį ir visuomeninį turtą. „Antai sovietmečio laikais buvo įsitvirtinusi moralinė nuostata, kad valstybinio turto vagystė – tai skirtingas reiškinys, palyginti su asmeninio turto vagyste. Todėl nors baudžiamieji įstatymai už valstybinio turto vagystes numatė griežtesnes sankcijas negu už asmeninio turto vagystę, teismai apskritai pastoviai bausmes už valstybinio ar visuomeninio turto vagystę skyrė švelnesnes negu už tokį pat nusikaltimą asmeninei nuosavybei.“⁴⁹

⁴⁸ Abramavičius A. Ir kt. LR Baudžiamojo kodekso komentaras bendroji dalis. Vilnius. 2004 m. p. 21

⁴⁹ Abramavičius A. Ir kt. LR Baudžiamojo kodekso komentaras bendroji dalis. Vilnius. 2004 m. p. 20

Sovietinėje valstybėje negalėjo būti nusikaltimų ir nusikaltėlių. Visa tai tik liekanos iš praeities, kurias reikėjo panaikinti. Rusijos teisės teoretikas A.B. Vengerov „Valstybės ir teisės“ teorijos vadovėlyje nurodo net priežastis, kurias įvardindavo sovietinės teisės specialistai, bandydami pagrįsti nusikaltimų buvimą sovietinėje visuomenėje: „Paaiškinimai buvo susieti su nusikaltėlio asmenybe. Tokio asmens sąmonėje susikaupia kapitalizmo atgyvenos. Tomis kapitalizmo atgyvenų sancaupomis žmonių sąmonėje ir buvo grindžiamas daugumos nusikaltimų atsiradimas socializme.“ [31, p. 551]

Valstybė siekė apsisaugoti save ir vienpartinius interesus, sudarydama teisėtumo ir teisingos baudžiamosios atsakomybės taikymo įvaizdį, nors tai tebuvo tik teisėtumo regimybė. Apie kokį tuometinį teisingumą galima kalbėti, kai pati teisė buvo sutapatinta su įstatymu, o įstatymas tebuvo valdžios valios išraiška.

„Totalitarinė valstybė sąmoningai siekia, kad teisingumas būtų vykdomas tik „klausant įstatymo“, nes tai, kaip minėjome, leidžia paversti teismą iš teisingumo (piliečių teisių gynimo) institucijos susidorojimo su savo piliečiais institucija, visa tai pridengiant išorinio teisėtumo ir teisingumo įvaizdžiu. Tarybiniai teismai klausydami įstatymo, kuris už „antitarybinės literatūros“ platinimą numatė 10 metų laisvės atėmimo bausmę, kaip žinia, vykdė ne teisingumą, gynė ne šalies piliečių teises nuo valdžios savivalės, o buvo valdžios įrankis, bendrininkas terorizuojant piliečius, atiminėjant iš piliečių jų prigimtine žodžio ir sąžinės laisvę, suteikiant valdžios savivalei „teisingumo“ priedangą, ir tuo darant tą savivalę dar pavojingesnę, dar baisesnę, nes ją maskavo kilniu teisingumo vardu ir dėl to trukdė ją atpažinti, demaskuoti, jai priešintis. Bet užtat jų sprendimai buvo „teisėti“ – griežtai atitiko represinio įstatymo reikalavimus. O tai daryti buvo galima dėl to, kad teismas „ klausė įstatymo ir tik įstatymo.“⁵⁰

Atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę dar labai ilgai galiojo sovietinis baudžiamasis kodeksas, žinoma per tą laiką būta daug bandymų minėtą įstatymą padaryti demokratišku. Į BK buvo įvesta daugybė pakeitimų. Lietuva buvo ilgą laiką kritikuojama dėl vykdomos pernelyg griežtos baudžiamosios politikos. Įsigaliojus naujam BK už daugelį nusikalstamų veikų padarymą baudžiamoji atsakomybė tapo švelnesnė. Labai akcentuojama nuomonė, kad bausmių griežtumas nemažina nusikalstamumo, tačiau dažnai pamirštama, kad didelės bausmės grėsmė visų pirma turi būti vertinama, kaip prevencinė priemonė. Asmuo prieš darydamas tokią veiką turėtų apsvarstyti galimas pasekmes.

⁵⁰ Vaišvila A., Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius. 2000. p. 281

„Akivaizdu, kad BK nustatytas pavojingų veikų uždraudimas, grasinant valstybės prievarta, kol nėra padarytos nusikalstamos veikos, turi abstraktų pobūdį. Juo įstatymų leidėjas iš esmės prevencine prasme nustatydamas teises pasekmes įspėja susilaikyti nuo nusikalstamų veikų.“⁵¹

Šiuo metu Lietuvoje jau aiškia persvara teisėsauga laimi prieš organizuotus nusikaltėlių susivienijimus. Netgi tokie žiniasklaidos aukštinami nusikalstamo pasaulio autoritetai, kaip Kauno Daktarai, nebegali pažeidinėti įstatymų. Taigi, nebaudžiamumo ir sugebėjimo išvengti bausmės įspūdis blėsta. Už tai, kai kurių veikų dekriminalizavimas, manytume, prisideda prie šių veikų plitimo. Čia norėtume išskirti tokios veikos, kaip automobilio vairavimas apsvaigus nuo alkoholio. Pastaruoju metu tai darosi gana dažna tragedijų Lietuvos keliuose priežastis.

Baudžiamajai teisei atsakomybei labai svarbūs yra nusikaltimo apibrėžimas ir nusikaltimo sudėtis. Juos norėtume aptarti išsamiau.

Nusikaltimo samprata visada buvo didelis mokslininkų domėjimosi objektas. Šiuo metu galiojančiame Baudžiamajame kodekse yra numatytos dvi nusikalstamų veikų rūšys: tai nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai. Nusikaltimo apibrėžiamas pateikiamas LR BK 11 straipsnyje:

„1. Nusikaltimas yra pavojinga ir BK uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta laisvės atėmimo bausmė.

2. Nusikaltimai yra tyčiniai ir neatsargūs. Tyčiniai nusikaltimai skirstomi į nesunkius, apysunkius, sunkius ir labai sunkius....“

BK komentaruose randame detalesnį pateikto apibrėžimo paaiškinimą. Ten nurodoma, kad: „Įstatymų leidėjas šiame apibrėžime išskiria du nusikaltimo momentus – materialųjį ir formalųjį. Materialusis nusikaltimo sąvokos momentas išreiškia socialinę nusikaltimo esmę. Būtent komentuojamame straipsnyje nurodyta, kad nusikaltimu laikoma ne bet kokia, o pavojinga veika....

„Formalusis nusikaltimo sąvokos momentas išreiškia teisinį nusikaltimo požymį, t.y. priešingumą teisei...“⁵²

⁵¹ Abramavičius A. Ir kt. LR Baudžiamojo kodekso komentaras bendroji dalis. Vilnius. 2004 m. p. 24

⁵² Abramavičius A. Ir kt. LR Baudžiamojo kodekso komentaras bendroji dalis. Vilnius. 2004 m. p. 92

Negana to visi šie požymiai turi egzistuoti ir būti tarpusavyje susiję. Paaiškinimą vėl imsime iš naujojo BK komentaro, o ten išdėstyta taip: “ Nusikaltimo pavojingumas, priešingumas teisei pasireiškia veika. Priešingumas teisei yra teisinė pavojingumo išraiška baudžiamajame įstatyme. Nusikaltimo baudžiamumas – pavojingos, priešingos teisei veikos pasekmė. Kai nėra bent vieno iš šių požymių – nėra nusikaltimo.”⁵³

BK 12 straipsnyje pateikiamas baudžiamojo nusižengimo apibrėžimas:

“ Baudžiamasis nusižengimas yra pavojinga ir šiame kodekse uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, išskyrus areštą.”

Vytauto Piesliako knygoje “Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį” randame: “1961 metų LR Baudžiamojo kodekso (1997 01 01 dienos redakcija) 8 straipsnio 1 dalis nusikaltimą apibrėžia kaip baudžiamojo įstatymo numatytą pavojingą veiką (veikimą ar neveikimą), kuria kėsiniama į Lietuvos Respublikos visuomeninę santvarką, jos politinę ir ekonominę sistemą, nuosavybę, į piliečių asmenybę, politines, darbinės ir kitas jų teises ir laisves, taip pat kitokia baudžiamojo įstatymo numatyta veiką, kuria kėsiniama į Lietuvoje nustatytą teisėtą tvarką.” [20, p.10]

Pastarajame apibrėžime pirmiausia į akis krinta jo gremėzdiškumas. Taip pat panašumas į sovietinės teisės pateikiamus apibrėžimus, kur būtina akcentuoti valstybinės santvarkos apsaugą. Taip pat senajame kodekse nebuvo baudžiamojo nusižengimo sąvokos. Vienintelė veika, kurią padarius atsirasdavo baudžiamoji atsakomybė buvo nusikaltimas. Anot V. Piesliako, daugumoje užsienio valstybių nėra griežtos vieningos nuomonės teisės teoretikų dėl nusikaltimo apibrėžimo. Tačiau “ labiausiai paplitęs yra klasikinės krypties nusikaltimo apibrėžimas, kuris nusikaltimą apibrėžia kaip priešingą teisei, kaltai padarytą veiką, turinčią nusikaltimo sudėties požymius.”⁵⁴ Tokį apibrėžimą pripažįsta ir Lietuvos teisės teoretikai. Jame nurodyti pagrindiniai būtini nusikaltimo požymiai: veika būtinai turi būti priešinga baudžiamajam įstatymui; veika turi turėti numatyto baudžiamajame įstatyme nusikaltimo sudėtį ir veika turi būti padaryta kaltai.

Taigi, kad atsirastų baudžiamoji atsakomybė turi būti patenkintos visos ką tik išvardintos sąlygos. Čia jau tiesiogiai susiduriame su labai svarbia nusikaltimo nagrinėjimo kategorija „nusikaltimo sudėtimi“. Nusikalstamos veikos pavojingumą nulemia įvairūs objektyvūs ir

⁵³ Abramavičius A. Ir kt. LR Baudžiamojo kodekso komentaras bendroji dalis. Vilnius. 2004 m. p. 95

⁵⁴ Piesliakas V., Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. p.10

subjektyvūs požymiai, kurie ir sudaro nusikaltimo sudėtį. Apie šią kategoriją norėtume pakalbėti plačiau.

Nusikaltimo sudėtis yra specialiai teisininkams skirta kategorija. Jos apibrėžimo nerasime nei Baudžiamajame kodekse, nei kituose įstatymuose. Teisinėje literatūroje galime netgi rasti aiškinimų, kad nėra vieningos nuomonės dėl nusikaltimo sudėties apibrėžimo. „Baudžiamosios teisės“ vadovėlyje apie tai rašo: „Galima išskirti tokias dvi pagrindines, šiuo metu vyraujančias nuomones dėl nusikaltimo sudėties. Vieni autoriai nusikaltimo sudėties sąvoką sieja tik su baudžiamajame įstatyme numatytais požymiais, kitų nuomone, nusikaltimo sudėtis – tai ne tik įstatyminis nusikaltimo modelis, nusikaltimų požymių aprašymas įstatyme, bet ir pačią veiką apibūdinančių požymių visumą.“⁵⁵ Autorius siūlo remtis pirmosios grupės nuomone ir nusikaltimo sudėtį susieti tik su įstatyme nurodytais pavojingos veikos požymiais. Taigi, nusikaltimo sudėtį tada galime apibrėžti kaip įstatymų numatytų objektyvių ir subjektyvių požymių visumą. Profesorius A. Vaišvila „Teisės teorijos“ vadovėlyje pateikia apibendrintos teisės pažeidimo sudėties apibrėžimą: „Tai tipiškiausių ir esminių, objektyvių ir subjektyvių veikos požymių sistema, kuri apibūdina konkrečią veiką kaip pavojingą visuomenei ir priešingą teisei. Būtent su šiais požymiais teisės teorija ir galiojanti teisė dažniausiai sieja patį teisės pažeidimo faktą. Šie požymiai laikomi pakankamais, kad jais pasižyminčios veikos subjektą būtų galima patraukti teisinėn atsakomybėn.“⁵⁶

V. Piesliakas nurodo ir praktinę nusikaltimo sudėties reikšmę. „Tik nusikaltimo sudėties nustatymas suteikia teisę pavadinti veiką nusikaltimu, o veiką padariusį asmenį vadinti nusikaltėliu.“⁵⁷ Baudžiamojoje teisėje tenka dažnai sutikti terminus „nusikaltimas“ ir „nusikaltimo sudėtis“. V. Piesliakas taip apibrėžia minėtas sąvokas: „nusikaltimas yra objektyvios tikrovės reiškiny, kuris kelia pavojų visuomenės vertybėms, todėl įstatymo uždraustas.“⁵⁸ Kiekvienas asmuo gali pamatyti nusikaltimą, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms. Negana to jis gali tapti nusikaltimo liudytoju arba nukentėjusiuoju. Tai, dažniausia, yra realus veiksmas kurioje nors realioje vietoje. Tačiau nusikaltimo sudėtis yra

⁵⁵ Abramavičius A., Baudžiamoji teisė. Vilnius. 1996. p. 142

⁵⁶ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 433

⁵⁷ Piesliakas V., Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. p.33

⁵⁸ Ten pat, p. 34

visiškai teorinio pobūdžio dalykas. V. Piesliakas ją apibrėžia taip: “ Nusikaltimo sudėtis – tai mokslinė abstrakcija, teisės mokslo išradimas, įrankis išvadai dėl nusikaltimo padaryti.”⁵⁹

Nusikaltimo sudėtį, kaip įrankį naudoja teisėsaugos pareigūnai, vertindami tiriamas veikas baudžiamojo įstatymo požiūriu. Eiliniam žmogui šis terminas nereikalingas. Tokia nusikaltimų nagrinėjimų technologija yra naudojama ne vien Lietuvos baudžiamojoje teisėje.

“Dabartiniu metu daugumos Europos valstybių baudžiamosios teisės vadovėliuose ar net įstatymuose vartojamas “nusikaltimo sudėties” terminas. Kaip ir Lietuvoje nusikaltimo sudėtis laikoma baudžiamosios atsakomybės pagrindu.”⁶⁰

Nusikaltimo sudėtis apima tokius elementus - nusikaltimo objektą, objektyviąją pusę, subjektą ir subjektyviąją pusę. Subjektyvinei pusei priklauso kaltė, motyvai ir pakaltinamumo požymis. Rusijos baudžiamojoje teisėje nusikaltimo sudėtis suprantama taip pat kaip ir Lietuvos teisėje.

Kaltės formos yra apibrėžtos LR BK bendrojoje dalyje. 14 straipsnis nurodo, kad kaltės formos gali būti tyčia ir neatsargumas. LR BK 15 straipsnis apibrėžia tyčinį nusikaltimą ir baudžiamąjį nusižengimą: “ 1. Nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra tyčinis, jeigu jis padarytas tiesiogine ar netiesiogine tyčia.

2. nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra padarytas tiesiogine tyčia jeigu:

- 1) jį darydamas asmuo suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį ir norėjo taip veikti;
- 2) jį darydamas asmuo suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį, numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti šiame kodekse numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti šiame kodekse numatyti padariniai, ir jų norėjo.

3. Nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra padarytas netiesiogine tyčia, jeigu jį darydamas asmuo suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį, numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti šiame kodekse numatyti padariniai, ir nors jų nenorėjo, bet sąmoningai leido jiems atsirasti.”

LR BK 16 straipsnis apibrėžia neatsargumą:

“1. Nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra neatsargus, jeigu jis padarytas dėl nusikalstamo pasitikėjimo arba nusikalstamo nerūpestingumo.

⁵⁹ Piesliakas V., Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. p. 33

⁶⁰ Ten pat, p. 35

2. Nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra padarytas dėl nusikalstamo pasitikėjimo, jeigu jį padaręs asmuo numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti šiame kodekse numatyti padariniai, tačiau lengvabūdiškai tikėjosi jų išvengti.

3. nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra padarytas dėl nusikalstamo nerūpestingumo, jeigu jį padaręs asmuo nenumatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti šiame kodekse numatyti padariniai, nors pagal veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo tai numatyti...”

Taigi, tiek nusikaltimai, tiek baudžiamieji nusižengimai turi turėti nusikaltimo sudėtį, administracinės teisės pažeidimai turi turėti pažeidimo sudėtį. Tik tokiu būdu išnagrinėjus teisės pažeidimą galime jį pilnai įvertinti ir teisingai parinkti ir pritaikyti teisinę atsakomybę.

Baudžiamąją atsakomybę asmeniui gali taikyti tik valstybė per savo teisėsauuginį aparatą. Tai daro teismas. Tik teismas gali pripažinti asmenį kaltu ir taikyti jam baudžiamąją atsakomybę.

“ Baudžiamoji atsakomybė palieka tam tikrą juridinį padarinį – teistumą, su kuriuo gali būti siejamas tam tikrų teisių ribojimas arba bausmių sugriežtinimas asmeniui pakartotinai nusikaltus.”⁶¹

Baudžiamoji atsakomybė taikoma specialiu teisės taikymo aktu – teismo nuosprendžiu. Jokiu kitu teisės taikymo aktu ir jokia kita valstybinė institucija taikyti baudžiamosios atsakomybės negali.

3. 2. Administracinė atsakomybė

„Žodis “administracinė” kilęs iš lotynų kalbos žodžio *administratio*, kuris reiškia valdymas, vadovavimas. Taigi galima sakyti, kad administracinė teisė – valdymo teisė, arba teisės šaka apie valdymą”⁶²

Administracinė atsakomybė atsiranda padarius administracinės teisės pažeidimą, t.y. veiką, kuri yra numatyta Lietuvos Respublikos Administracinės teisės pažeidimų kodekse (ATPK). Administracinis pažeidimas už kurio padarymą jau atsiranda administracinė atsakomybė gali būti mums labai įprastas ir net dažnai atliekamas nesusimąstant. Tai gali būti ir

⁶¹ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 451

⁶² Šatas J., Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius. 2004. p. 133

gatvės perėjimas neleistinoje vietoje ir automobilio pastatymas namo, kuriame uždraustas motorinių transporto priemonių eismas, kieme.

Knygoje „Lietuvos teisės pagrindai“ pateikiamas toks apibrėžimas: „Administracinė atsakomybė – tai administracinių nuobaudų kaltiems asmenims taikymas už jų padarytus administracinės teisės ir kažkurių kitų teisės šakų normų pažeidimus.“ [33, p. 54]

Administracinė atsakomybė taip pat yra visų teisės teoretikų noriai pripažįstamos deliktinės teisinės atsakomybės rūšis. T.y. jai atsirasti būtinas teisės normų reikalavimų pažeidimas. Tačiau ši atsakomybė yra nesusijusi su laisvės atėmimo bausmėmis. Ją taiko ne tik teismas, bet ir kitos specialios valstybės įgaliojimus turinčios valstybinės institucijos. Paprasčiau tariant, baudą už Kelių eismo pažeidimą gali skirti ir policijos pareigūnas, už šiukšlinimą miške – gamtos apsaugos inspektorius ir pan. LR ATPK yra skirti atskiri straipsniai (221 – 247 str.) numatantys Administracinės teisės pažeidimo bylų žinybingumą. Juose išvardinta gana daug valstybinių institucijų.

Šiuo metu galioja dvi skirtingos administracinės teisenos, priklausomai nuo to ar tai yra administracinės teisės pažeidimas ar ginčas dėl administracinių sprendimų. Tai paaiškinama Jurgitos Paužaitės – Kulvinskienės knygoje „Administracinė justicija teorija ir praktika“ taip: „Nuo 2001 m. sausio 1d. Įsigaliojus naujai Administracinių bylų teisenos įstatymo (ABTĮ) redakcijai ir galiojant ATPK dabar administraciniame procese skiriamos dvi bylų teisenos: 1) administracinių bylų teisena 2) administracinių teisės pažeidimų bylų teisena.

Administracinių bylų teisena (tikslėnis įvardijimas galėtų būti bendroji administracinių bylų teisena) apima ginčus, kylančius iš administracinių teisinių santykių pagal ABTĮ 1 str. 1d. Bendrąja teisena nagrinėjami šie ginčai: dėl teisės viešojo ir vidaus administravimo srityje, rinkimų (referendumo) ginčai, norminių administracinių teisės aktų teisėtumo bylos. Administracinių teisės pažeidimų teisena taikoma savo prigimtimi ypatingai bylų kategorijai – ginčams dėl administracinių teisės pažeidimų. Ši teisena reglamentuota tiek ATPK, tiek ABTĮ. Ginčai dėl administracinės teisės pažeidimų savo materialine teisine prigimtimi nėra identiški ginčams dėl teisės viešojo ar vidaus administravimo srityje, kurie sudaro klasikinių administracinių teismų kompetencijos pagrindą.“ [18, p. 40]

Dabar galiojančio LR ATPK 9 str. duodama administracinio teisės pažeidimo sąvoka: „Administraciniu teisės pažeidimu (nusižengimu) laikomas priešingas teisei, kaltas (tyčinis arba neatsargus) veikimas arba neveikimas, kuriuo kėsiamasi į valstybinę arba viešąją tvarką,

nuosavybę, piliečių teises ir laisves, į nustatytą valdymo tvarką, už kuri įstatymai numato administracinę atsakomybę. Administracinė atsakomybė už šiame kodekse numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jeigu savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės”.

Administraciniai pažeidimai labiausiai panašūs į nusikaltimus ir turi pažeidimo sudėtį, analogišką nusikaltimo sudėčiai, tik dėl savo mažesnio pavojingumo visuotinai saugomoms vertybėms nėra įstatymų leidėjo pripažįstami nusikaltimais. Norėtume pateikti pavyzdį: LR BK 178 str. Vagystė. 1d. nurodoma: „ Tas, kas pagrobė svetimą turtą baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba laisvės atėmimu iki trejų metų.” To paties LR BK straipsnio 4 dalyje nurodoma: „ Tas, kas pagrobė nedidelės vertės svetimą turtą, padarė baudžiamąjį nusižengimą ir baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu.” LR ATPK 50 str. nurodoma: „ Smulkusis svetimo turto pagrobimas vagystės, sukčiavimo, pasisavinimo arba iššvaistymo būdu, nesant Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso [...] numatytų aplinkybių,- užtraukia baudą nuo trijų iki septynių šimtų litų.”

Taigi, ta pati veika – svetimo turto grobimas (vagystė) gali būti ir nusikaltimas ir baudžiamasis nusižengimas ir administracinis pažeidimas. Įstatymo leidėjas jų skiriamuoju požymiu pasirinko pagrobto turto vertę. Jei tokio turto vertė neviršija 1 minimalaus gyvenimo lygio (MGL) dydžio sumos, tai turto grobimas laikomas smulkiu (administracinis pažeidimas). Kai pagrobto turto vertė nuo 1 iki 3 MGL vertės, tada veika yra baudžiamasis nusižengimas, jei pagrobto turto vertė viršija 3 MGL - tai jau yra nusikaltimas. Ta pati veika, visuomenės smerkiama vienodai, įstatymo leidėjo padalinta į kelias, būtent, teisines atsakomybės prasme. Neturint pagrobto turto įvertinimo negalime pasakyti kokia atsakomybė atsirado: baudžiamoji ar administracinė. Taigi, iš pateikto pavyzdžio matosi, kad takoskyra tarp skirtingų teisinių atsakomybės rūšių, o būtent tarp baudžiamosios ir administracinės, kartais būna labai nežymi, gali nulemti vienintelis požymis.

Pateiktą pavyzdį dar norėtume aptarti plačiau. Visai netolimoje mūsų valstybės praeityje, sovietmečiu ir dar 1993 09 28 d. LR ATPK 50 str. vadinosi: „Smulkusis valstybinio ar visuomeninio turto grobimas.

Smulkusis valstybinio ar visuomeninio turto grobimas vagystės, sukčiavimo, pasisavinimo, išėikvojimo būdu arba piktnaudžiaujant tarnybine padėtimi – užtraukia baudą...” To paties straipsnio pastaba numatė, kad “ laikoma smulkiu, jei pagrobto turto vertė neviršija 50

Lt.” Taigi buvo pavidėta etatistinės teisės nuostata, kad svarbiausia apginti valstybinį turtą. Pažeidėjas pavogęs butelį degtinės iš valstybinės parduotuvės buvo baudžiamas bauda, t.y. jam buvo taikoma administracinė atsakomybė, o tą patį daiktą pavogęs iš pvz. kaimyno pagal tuometinį Administracinės teisės pažeidimų kodeksą negalėjo būti baudžiamas. Tada būdavo bandoma pasinaudoti baudžiamąja teise, kur taip pat buvo mažareikšmiškumas iki 50 Lt. Galiausiai, Nutarime atsisakyti kelti baudžiamą bylą frazė : „nors asmens veiksmuose ir yra nusikaltimo požymių, tačiau dėl savo mažareikšmiškumo nusikaltimas nėra ypač pavojingas visuomenei...” Tokiu būdu pažeidėjas išvengdavo bet kokios teisinės atsakomybės t.y. likdavo visai nenubaustas.

Galima teigti, kad iš sovietinio ATP kodekso pataisymais formuojamas naujas įstatymas tikrai nepakankamai remiasi teisių ir pareigų pusiausvyros principais ir daug kur atsakomybė, bei bausmė už padarytą pažeidimą nebuvo adekvati padaryto pažeidimo pavojingumu visuomenei. To pavyzdys galėtų būti LR ATPK 178 str. „Girto pasirodymas viešoje vietoje“. Pagal šį straipsnį baudžiami asmenys, pasirodę viešose vietose apsvaigę nuo alkoholio. Piktnaudžiaujantys stipriaisiais gėrimais žmonės dažnai neįvertina savo galimybių ir jų padaugina. Dar 1992-1996 metais didžiuliosiose šalies miestuose veikė taip vadinamosios „blaivyklos“ į kurias būdavo atgabenami, dažniausia policijos rasti, bejėgiškos būklės asmenys. Čia viskas kaip ir gerai. Girtam asmeniui neleidžiama sušalti, ypač tai aktualu žiemą. Žmogus apsaugomas nuo galimos didelės žalos sveikatai, galimo užpuolimo siekiant apiplėšti, arba nuo šiaip agresyviai nusiteikusių jaunuolių, puolančių bet ką už save silpnesnį. Ryte išleidžiamam tokiam asmeniui buvo skiriama administracinė nuobauda (LR ATPK 178 str.) ir skiriamas privalomas mokestis už „blaivyklos“ paslaugas, kitaip tariant už nakvybę. Tačiau labiau alkoholinius gėrimus mėgstantiems ir dažnokai jų padauginantiems asmenims iškildavo reali grėsmė jų laisvei. Tuo laiku vyraujanti praktika buvo tokia, kad padarius minėtą pažeidimą tris ir daugiau kartų per metus jau galėjo būti sprendžiamas klausimas dėl pažeidėjo išsiuntimo į Socialinės Psichologinės Reabilitacijos Centrą (SPRC) priverstiniam gydymui nuo alkoholizmo. Ar asmuo ten bus išsiųstas sprendavo teismas, pagal policijos pateiktą medžiagą. Tokius sprendimus, išsiųsti asmenį į laisvės atėmimo vietą, priimdavo jau Nepriklausomos Lietuvos teismai.

Čia labai norisi prisiminti vieną iš teisinės atsakomybės principų – tikslingumo principą. Taigi ar tinkama bausmė už palyginti nedidelį pažeidimą? Pirkdamas alkoholinius gėrimus

asmuo nieko nepažeidė, juos gerdamas taip pat. Pažeidimą padarė, dažniausia, bejėgiškoje būklėje gulėdamas kur nors viešoje vietoje. Ar už keletą tokių pažeidimų per metus asmuo tikrai nusipelno vienerių metų laisvės atėmimo? Kaip tik čia ir galime matyti sovietinį teisinį palikimą ir inertišką teisėjų mąstymą. Sprendimai išsiųsti asmenį priverstinai gydytis nuo alkoholizmo buvo numatyti tuo metu galiojusiame SPR įstatyme ir teisėjai juo vadovavosi. Minimas įstatymas buvo paveldėtas iš sovietinės sistemos, kur ilgą laiką buvo taikomas ir tapo labai įprastu reiškiniu mūsų visuomenės sąmonėje. Gydomieji gaudavo kartą per dieną vaistų, jie buvo saugomi, kad nevartotų alkoholinių gėrimų ir būtinai įdarbinami. Jiems atlikus bausmę, buvo išmokamas atlygis už darbą, tačiau jis būdavo niekingai menkas. Tokiu būdu asmuo netik netekdavo laisvės, net nepadaręs nusikaltimo, bet ir atlikdavo realų darbą valstybės naudai. Tokiu būdu, mąstant valstybiškai, išgerti mėgstantis pilietis buvo labai naudingas. Jis ne tik papildydavo valstybės biudžetą pirkdamas alkoholinius gėrimus, bet vėliau dar ir nemokamai atidirbdavo valstybei už patirtą malonumą. Vėliau, labiau akcentuojant žmogaus teisių apsaugą, šis įstatymas buvo panaikintas. Panaikinti buvo ir Socialinės psichologinės rehabilitacijos centrai. Tik nelabai aišku ar pagrindinė panaikinimo priežastis buvo pasikeitusi teisinė sąmonė, ar amžinas lėšų stygius Lietuvos Vyriausybei formuojant šalies biudžetą.

Šiuo metu galiojantis Administracinių teisės pažeidimų kodeksas taip pat numato administracinę atsakomybę už pasirodymą girtam viešoje vietoje. LR ATPK 178 str. „Alkoholinių gėrimų gėrimas viešose vietose arba girta pasirodymas viešose vietose“ už keletą kartų metuose padarytą tokį pažeidimą numato administracinį areštą iki 30 parų, tačiau tokia nuobauda skiriama labai retai. Pirmenybė teikiama piniginiams baudoms.

Taigi nors ir išliko ATPK straipsnis numatantis atsakomybę už girta pasirodymą viešose vietose, tačiau atsakomybė už jo nepaisymą tapo adekvatesnė pažeidimui, o dažnas toks pažeidimas nebekelia realios grėsmės piliečio laisvei.

Jeigu teisininkų suvokimas ir įstatymai keičiasi teigiama, demokratiška linkme, tai didžiosios visuomenės dalies suvokimas beveik nesikeičia. Vis dar išlieka nesmerktina pažeidinėti įstatymus ir ypač daryti administracinius pažeidimus. Čia labai norėtume pateikti pavyzdį dėl LR ATPK 124 str.(nustatyto greičio viršijimas). Tikrai, net labai atidžia išstudijavę ATPK nerasime nei bendrojoje, nei specialiojoje dalyje nurodymo, kad straipsnio(tame tarpe ir Kelių eismo taisyklių reikalavimai) negalioja, jei tame kelio ruože nėra policijos pareigūno arba jei policijos pareigūnas yra nematomas, slepiasi ir panašiai. Čia jau visuomenė vienijasi. Ir

žiniasklaidos atstovai ir politikai ir didžioji visuomenės dalis aktyviai išradinėja Kelių eismo taisyklių negaliojimo atvejus. Ta pati žiniasklaida vėl praneša apie žuvusius ir sužalotus eismo dalyvius, kraupius autoįvykius, kurių pagrindinė priežastis buvo leistino greičio viršijimas. Vėl pamirštami demokratinės valstybės teisės principai. Demokratijos sąlygomis pagrindinis teisės įgyvendinimo būdas yra teisės laikymasis. Galime teigti, kad visuomenė yra tiek demokratiška, kiek sugeba kiekvienas jos narys savanoriškai laikytis teisės normų reikalavimų. Deja, administracinės teisės normų reikalavimų nepaisymas mūsų daugumos tautiečių supratimu išlieka nesmerktina elgesio norma.

„Išvada, kad moralinės ir teisinės atsakomybės ištakos yra tapačios. Tai asmens galėjimas laisvai pasirinkti savo elgesio variantą. Šiuo aspektu galima kalbėti tik apie mąstantį individą, asmenybę. Tuo tarpu teisė reguliuoja ne tik fizinių asmenų bet ir kitų teisinių santykių subjektų – juridinių asmenų, valstybės veiksmus.“⁶³

Didelės visuomenės dalies nusistatymas, kad teisės normų reikalavimų galima nepaisyti duoda ir apčiuopiamai neigiamų, žiaurių pasekmių. Savotiškas žiauriausias Kelių eismo taisyklių nepaisymo rekordas Lietuvoje pasiektas 2006 metų lapkričio 10 – 12 dienomis. Per tą savaitgalį keliuose žuvo 17 žmonių. Visa tai įvyko dėl girtų vairuotojų kaltės ir leistino greičio viršijimo. Dienraštyje „Respublika“ 2006 11 13 d. Dėl to išspausdintas T. Beržinsko straipsnis „Lietuviai prie vairo išprotėja.“ Jame konstatuojama tai, kad sėdę prie vairo, dauguma žmonių praranda bet kokią atsakomybės jausmą. Iš šio pavyzdžio galime teigti, kad mūsų visuomenė, nors ir deklaruodama esanti demokratiška, tą demokratiją supranta tik kaip neribotą naudojimąsi savo teisėmis visiškai nepaisant kitų visuomenės narių teisių. Vienintelė reali įtikinimo priemonė ir toliau išlieka sankcijų už padarytus pažeidimus griežtinimas, didžiulės baudos pažeidėjams. Sunku pasakyti, kiek dar prireiks laiko kol Lietuvos visuomenė pradės suprasti, kad teisės normų reikalavimų savanoriškas laikymasis yra didžiausias ir stabiliausias kiekvieno visuomenės nario teisių užtikrinimo garantas.

Deliktinės teisinės atsakomybės pagrindines rūšis aptarėme. Toliau aptarsime Civilinę teisinę atsakomybę, kuri turi daugiau pozityvios teisinės atsakomybės bruožų.

⁶³ Mikelėnas V., Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995. p.14

3.3. Civilinė atsakomybė.

Civiliniame kodekse civilinė atsakomybė apibūdinama, kaip prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą) arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius) (LR CK 6.245 str.),

Civiliniame kodekse taip pat yra apibrėžta, kad civilinė atsakomybė gali būti dviejų rūšių: sutartinė ir deliktinė (LR CK 6.245 str.)

Profesorius A. Vaišvila savo „Teisės teorijos“ vadovėlyje plačiau nenagrinėja civilinės atsakomybės atskirai. Knygoje „Lietuvos teisės pagrindai“ (red. J. Šatas) randame tokį apibrėžimą: „Civilinė atsakomybė – tai kalto asmens pareiga atlyginti kitam asmeniui padarytą žalą. (nuostolius).“ [33, p. 55]

Lietuvos teisės teoretikas P. Čiočys civilinę atsakomybę apibrėžia taip:

„Civilinė teisinė atsakomybė visų pirma turi kompensacinį pobūdį ir jos tikslas atstatyti kreditoriams pažeistas turtines teises. Kartu ši atsakomybė už civilinių pareigų nevykdymą ar netinkamą vykdymą įstatymo nustatyta tvarka teisės pažeidėjui sukelia nenaudingas turinio pobūdžio pasekmes - pareigą atlyginti padarytą žalą ir nuostolius, grąžinti skolą, sumokėti netesybas ir kt.“⁶⁴

Doktorantė Simona Selelionytė straipsnyje „Neteisėtumas kaip valstybės deliktinės atsakomybės sąlyga“ civilinę atsakomybę apibūdina taip: „...neteisėtu Lietuvos Respublikos civilinė teisė pripažįsta bet kokią žalą padarymo atvejį, kai nenustatoma civilinę atsakomybę šalinančių aplinkybių. Tai yra iš Prancūzų teisės tradicijos atėjęs principas, vadinamas generaliniu deliktu. Generalinio delikto principas reiškia, kad kiekvienas asmuo turi elgtis atidžiai ir rūpestingai, nepažeisti galiojančių įstatymų (plačiąja prasme) bei sudarytų sutarčių, o jei jis taip nesielsia ir dėl to atsiranda žalos tretiesiems asmenims, atidumo ir rūpestingumo pareigą pažeidęs asmuo privalo šią žalą atlyginti, t.y. jam kyla civilinė atsakomybė.“ [32, p.102]

Civilinė atsakomybė, pirmiausia, yra viena iš teisinės atsakomybės rūšių, išsiskirianti savo kompensaciniu pobūdžiu. Ji yra taikoma tada, kai prievolė vykdoma netinkamai arba visai nevykdoma. Čia derėtų pabrėžti, kad civilinė atsakomybė neatsiranda iškart. Asmuo, turintis teisę reikalauti iš kito asmens atlikti teisinę pareigą, gali kreiptis į kompetentingas valstybines

⁶⁴ Čiočys P., Teisės pagrindai. Vilnius. 2000. p.50

institucijas ir reikalauti, kad valstybė priverstų kitą asmenį pareigą atlikti. Valstybė gali taikyti įvairias priemones, kurios turi paskatinti asmenis atlikti teises pareigas.

„Paprastai civilinė atsakomybė nagrinėjama parodant civilinės ir baudžiamosios atsakomybės skirtumus: 1) skirtingi tikslai: civilinės atsakomybės tikslai yra kompensaciniai (kompensuoti nuostolius), o baudžiamosios atsakomybės tikslai – nubausti pažeidėją, jį perauklėti bei prevenciniai; 2) skirtingi atsiradimo pagrindai: civilinė atsakomybė paprastai atsiranda pažeidus privatų interesą (esant sutarties pažeidimui arba deliktui), o baudžiamoji – už įstatyme numatytas pavojingas visuomenei veikas; 3) skirtinga kaltės samprata ir skirtinga jos įrodinėjimo tvarka: civilinėje atsakomybėje skolininko kaltė preziumuojama, o baudžiamojoje egzistuoja nekaltumo prezumpcija; 4) skirtinga taikymo tvarka: civilinė atsakomybė taikoma civilinio proceso normų pagrindu ir tvarka, baudžiamoji – baudžiamojo proceso tvarka; 5) skirtingi ieškinio senaties terminai taikant atsakomybę.“⁶⁵

Pagal civilinės atsakomybės atsiradimo pagrindus CK ši atsakomybė yra suskirstyta į sutartinę ir nesutartinę atsakomybę (CK 6.245 str.2 d.)

„Sutartinė atsakomybė yra turtinė prievolė, kuri atsiranda neįvykdžius arba netinkamai įvykdžius sutartį, kurios viena šalis turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo arba netesybų, o kita šalis privalo atlyginti sutarties dėl neįvykdymo arba netinkamo įvykdymo patirtus nuostolius arba sumokėti netesybas (baudą, delspinigius).“⁶⁶

Taigi, sutartinė civilinė teisinė atsakomybė vertinama kaip naujai atsiradusi pareiga atlyginti žalą. Šios Civilinės atsakomybės pagrindinė paskirtis apginti pažeistas asmens turtinio pobūdžio teises.

„Deliktinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, nesusijusios su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais.“⁶⁷

Negana to, civilinė atsakomybė dar yra skirstoma ir pagal kitokius kriterijus. Atsiradus kelių asmenų civilinei atsakomybei ji skirstoma į dalinę, solidariąją ir subsidiariąją atsakomybę:

„Dalinė – kai kiekvienas iš skolininkų atsako kreditoriui ta dalimi, kurią jam numato įstatymas arba sutartis...“ (CK 6.5 str.)

⁶⁵ Ambrasienė D. Ir kt., Civilinė teisė Prievolių teisė. Vilnius. 2004. p. 178

⁶⁶ Papirtis L. ir kt., Civilinė teisė bendroji dalis II t. Vilnius. 2005. p. 133

⁶⁷ Ten pat, p. 133

„Solidarioji atsakomybė taikoma, jei numatyta sutartyje arba įstatyme. Tuomet kreditorius gali pareikšti ieškinį bet kuriam iš bendraskolių visos apimties arba dėl dalies (CK 6.6 str.).

Subsidiarioji atsakomybė atsiranda įstatymo numatytais atvejais (pvz., garanto atsakomybė yra subsidiarioji) arba sutarties pagrindu. Būtiną šios atsakomybės bruožą, kad pirmiausia turi būti reikalaujama iš pagrindinio skolininko, pažeidusio prievolę, tik tada reikalavimas nukreipiamas į subsidiarinį atsakingą skolininką (CK 6.245 str. 5d.).“⁶⁸

Būtiną civilinės atsakomybės kilimo požymis yra žalos arba nuostolio atsiradimas. CK yra apibrėžtos visos būtiną civilinės atsakomybės atsiradimo sąlygos. Tai – neteisėti veiksmai (CK 6.246 str.), priežastinis ryšys (CK 6.247 str.), kaltė (CK 6.248 str.), žala ir nuostoliai (CK 6.249 str.). Tačiau nėra būtina civilinei atsakomybei atsirasti, kad būtų visos kitos išvardintos sąlygos, išskyrus žalą.

„Neteisėti veiksmai ne visada yra būtiną civilinės atsakomybės pagrindas. Įstatymai gali numatyti, kad žala yra atlyginama, jei ji padaryta teisėtais veiksmais. Atsakomybė dėl kaltės yra bendroji civilinės atsakomybės taisyklė, tačiau numatyta ir atsakomybė be kaltės. Priežastinis ryšys tarp žalos (nuostolių) ir neteisėtų veiksmų ne visada yra būtiną. Netiesioginės civilinės atsakomybės atveju žalą atlygina asmuo, kuris yra atsakingas už žalą padariusio asmens veiksmus.“⁶⁹

Dar civilinė teisinė atsakomybė yra susiejama su sankcija. Atsiradus teisei atsakomybei, nevykdančio pareigos asmens atžvilgiu yra taikomos tam tikros priemonės vadinamos civilinėmis sankcijomis.

„Civilinės teisės atsakomybės priemonės yra civilinės teisės sankcijos – įstatymo numatytos turtinės priverčiamojo pobūdžio priemonės, teismo taikomos pažeidėjui (skolininkui) siekiant kompensuoti turtinius kreditoriaus nuostolius, sukeliančios skolininkui nepalankius turtinius padarinius dėl pažeidimo. Teisinėje literatūroje žinomi trys „civilinių teisinių sankcijų“ ir „civilinės teisės atsakomybės“ santykio aiškinimo būdai:

- atsakomybė ir sankcija yra vienareikšmės sampratos;
- civilinė atsakomybė apima civilines teises sankcijas;

⁶⁸ Ambrasienė D. Ir kt., Civilinė teisė Prievolių teisė. Vilnius. 2004. p. 179

⁶⁹ Ambrasienė D. Ir kt., Civilinė teisė Prievolių teisė. Vilnius. 2004. p. 181

- civilinės teisinės sankcijos apima civilinę teisinę atsakomybę.⁷⁰

Mūsų civiliniame kodekse civilinės teisinės sankcijos santykis su civiline teisine atsakomybe paaiškintas taip:

„ Civilinio kodekso nuostatos formuluoja civilinių teisinių sankcijų sampratą plačiau negu civilinės teisinės atsakomybės, nes suteikia galimybę pritaikyti sankcijas nepriklausomai nuo teisės pažeidimo subjektinės pusės (pažeidėjo kaltės). Kai sankcija yra būtinas civilinės teisinės atsakomybės požymis, be to, atsakomybė lemia tai, kad pažeidėjui gresia papildomos neigiamos pasekmės, sankcijos ne visada susijusios su papildomais neigiamais padariniais ir gali apsiriboti, pavyzdžiui, tik nustatymu prievolės pašalinti produkcijos trūkumus.

Dėl to teisingiausias atrodo trečiasis požiūris, nustatantis civilinių teisinių sankcijų ir atsakomybės santykį, ir nurodantis, kad civilinė teisinė atsakomybė yra viena iš sankcijų rūšių. Civilinės teisės moksle pabrėžiama, kad ne kiekviena teisės normoje nustatyta sankcija (privartą) yra civilinė teisinė atsakomybė. Atsakomybė yra sankcija dėl teisės pažeidimo, bet sankcija ne visada yra atsakomybė. Kaip minėta, daugiausia civilinių teisinių sankcijų yra kompensacinio pobūdžio, pavyzdžiui, nuostoliai. Baudinio pobūdžio sankcijos išieškomos iš teisės pažeidėjo nukentėjusio naudai nepriklausomai nuo patirtų nuostolių, pavyzdžiui, baudos arba delspinigiai (netesybos).⁷¹

Valstybės pagalba t.y. privertimas atlikti pareigą nėra bausmė asmeniui. Taip yra realizuojama tik negatyvioji teisinė atsakomybė. G. Lastauskienės Daktaro disertacijoje ši situacija aiškinama: „ Taigi klystame teigdami, kad pareiga atlyginti žalą, atsiradusi dėl teisėtų veiksmų, yra nuobauda už šiuos veiksmus. Tačiau negatyvioji teisinė atsakomybė kaip privertimas atlyginti dėl asmens veiksmų (tiek kaltų, tiek nekaltų) atsiradusią žalą yra jo pozityviosios pareigos neįvykdymo pasekmė – o jau dėl teisinės pareigos geruoju atlyginti žalą neįvykdymo asmuo yra kaltas.“ [11, p.81]

Vienas iš Civilinės atsakomybės išskirtinių bruožų yra atsakomybės kilimas be kaltės arba trečiųjų asmenų atsakomybė.

„Teigiame, kad pareiga atlyginti, žalą net ir nenustačius asmens, padariusio žalą kaltės (dažnai tokia pareiga teisinėje literatūroje vadinama objektyviaja atsakomybe), negali būti traktuojama

⁷⁰ Papirtis L. ir kt., Civilinė teisė bendroji dalis II t. Vilnius. 2005. p. 136

⁷¹ Papirtis L. ir kt., Civilinė teisė bendroji dalis II t. Vilnius. 2005. p. 137

kaip sankcija. Tačiau nenorėtume sutikti, kad negatyviosios atsakomybės už žalą, padarytą, nesant veiksmuose kaltės, apskriti negalime vadinti atsakomybe, teigiant R. Ago žodžiais kad „tik teisinio leksikono skurdumas gali paaiškinti, kad mes vartojame tą patį terminą nusakant tiek vienokią, tiek kitokią situaciją.“ Ir štai kodėl. Pareiga atlyginti žalą – tai hipotetinė įpareigojanti norma, kurios paskirtis – atkurti tam tikrą turtinę pusiausvyrą. Jei asmuo savanoriškai atlygina žalą, jis atlieka savo teisinę pareigą. Tačiau tais atvejais, kai asmuo, kuriam nustatyta teisinė pareiga atlyginti žalą, nesutinka to padaryti (arba nesutinka su žalos dydžiu), tai žalą patyręs asmuo kreipiasi į teismą, prašydamas patvirtinti pažeidusio teisę asmens pareigą. Tokiais atvejais teismas patikslina žalos dydį (t.y. teisinės pareigos apimtį), ir valstybė garantuoja priverstinį šios pareigos atlikimą. Taigi klystame teigdami, kad pareiga atlyginti žalą, atsiradusi dėl teisėtų veiksmų, yra nuobauda už šiuos veiksmus. Tačiau negatyvioji teisinė atsakomybė kaip privertimas atlyginti dėl asmens veiksmų (tiek kaltų, tiek nekaltų) atsiradusią žalą yra jo pozityviosios pareigos neįvykdymo pasekmė – o jau dėl teisinės pareigos geruoju atlyginti žalą neįvykdymo asmuo yra kaltas.⁷²

Panašiai traktuotina ir tėvų pareiga atlyginti jų vaikų padarytą turtinę žalą. Iš tikrųjų teisė įpareigoja tėvus prižiūrėti ir auklėti savo vaikus, ir grasina tėvams įvairiausiomis sankcijomis: administracinėmis bandomis ir net baudžiamąja atsakomybe. Tačiau teisė negali grasinti tėvams pareiga atlyginti dėl vaikų atsiradusią turtinę žalą, siekdama, kad vaikai tos žalos nepadarytų, nes grasiname tik teisės normos adresatui, t.y. ir teisinis reikalavimas, ir teisinė sankcija yra adresuoti tam pačiam asmeniui. Civilinės teisės specialistų siūloma „ kaltės perkėlimo koncepcija“, teigianti, kad tėvai neprižiūrėjo savo vaikų, ir kaip tik todėl jiems skiriama nauja ir jiems nenaudinga teisinė pareiga (atseit, teisinė sankcija) nėra vykusi ir negali būti atramos tašku, leidžiančiu tėvų pareigą atlyginti vaikų veiksmais padarytą žalą traktuoti kaip teisinę sankciją.⁷³

Teisės normų sistemoje numatomas pareigos atsiradimas atlyginti žalą netgi tada, kai žala padaroma dėl asmenų veiksmų, bet nesant jų kaltės. To pavyzdys galėtų būti automobilio valdytojo pareiga atlyginti juo padarytą žalą. Taip pat pareiga atlyginti žalą gali atsirasti net ne dėl to paties asmens veiksmų. Pvz. Tėvų pareiga atlyginti jų vaikų padarytą žalą.

⁷² Lastauskienė G., Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas. Daktaro disertacija. Vilnius. 2002. p. 81

⁷³ Ten pat, p. 82

„Neteisėtumas civilinėje teisėje daugeliu atvejų yra reliatyvi sąvoka, priklausanti nuo konkrečių aplinkybių. Tas pats veiksmas tam tikrais atvejais gali būti pripažintas teisėtu, kitais neteisėtu.“⁷⁴

Taigi civilinės teisinės atsakomybės atsiradimui didžiausią įtaką turi asmenų tarpusavio susitarimais numatytų sąlygų nesilaikymas. Pagrindas yra sutartis ir abipusė nauda. Valstybė įsikiša tik tada, kai patys piliečiai, savarankiškai nebesugeba konflikto išspręsti. Dėl sutarties nesilaikymo ir tuo padarytos žalos asmeniui kaltininkas negali būti baudžiamas laisvės atėmimu ar apribojimu. Toks asmuo atsako tik savo turtu. Taigi, skirtingai nuo baudžiamosios teisės, kur nusikaltėliui gali būti skiriama laisvės atėmimo bausmė ir nuo administracinės teisės, kur pažeidėjui gali būti skirtas administracinis areštas, civilinėje teisėje tokios sankcijos negalimos. Galima teigti, kad civilinė atsakomybė yra pati liberaliausia iš pagrindinių teisinės atsakomybės rūšių.

Sovietiniu laikotarpiu taip pat buvo civilinė teisė ir civilinė atsakomybė. Nors turiniai santykiai tarp piliečių buvo žymiai paprastesni, žmonės galėjo turėti tik asmeniniam naudojimui skirtus daiktus, tačiau ir tokiomis sąlygomis kildavo ginčų. Tuomet taip pat civilinė atsakomybė atlikdavo kompensacinę funkciją.

3. 4. Drausminė ir politinė atsakomybė

Drausminė atsakomybė yra tiesiogiai susijusi su darbo santykiais. Tokią atsakomybę taiko įmonės, įstaigos, organizacijos administracija savo pavaldiems darbuotojams už darbo drausmės pažeidimus. Profesorius A. Vaišvila „Teisės teorijos“ vadovėlyje išskiria tris drausminės atsakomybės rūšis: „ 1) pagal įstaigos darbo vidaus taisykles; 2) pavaldumo tvarka pagal drausmės statutą (kariuomenė, policija ar kita sukarinta organizacija); 3) pagal nuostatus, kurie gali galioti kai kuriose ministerijose. Pirmuoju atveju drausminė atsakomybė galioja visiems darbininkams ir tarnautojams, dirbantiems pagal samdos sutartį, ir taikoma įstaigos vadovo už darbo drausmės pažeidimą; antruoju atveju (pavaldumo tvarka) drausminė atsakomybė taikoma pareigūnams, turintiems priėmimo į darbą ir atleidimo iš darbo teisę, taip

⁷⁴ Ambrasienė D. Ir kt., Civilinė teisė Prievolių teisė. Vilnius. 2004. p. 184

pat einantiems pareigas konkurso(rinkimų) pagrindu. Statutuose ar įstatuose kartu su bendrosiomis normomis gali būti griežtesnių sankcijų, taikomų tam tikrų ministerijų tarnautojams.

Materialinė atsakomybė – tai darbdavių ir darbuotojų tarpusavio pareiga atlyginti turtinę (materialiąją) žalą, atsiradusią jiems pažeidus darbo sutarties sąlygas.“ [29, p. 452]

Valstybės tarnautojams gali būti taikomos visos teisinės atsakomybės rūšys. Taikant drausminę atsakomybę, nustačius pvz. nusikaltimo požymių, medžiaga toliau tirti perduodama kompetentingoms institucijoms ir taikoma baudžiamoji atsakomybė. A. Andriuškevičius knygoje „Administracinės teisės principai ir normų ribos“ aiškina taip: „ Pažymėtina, kad valstybės tarnautojai gali būti visų teisinės atsakomybės rūšių – drausminės, materialinės, administracinės ir baudžiamosios – subjektai. Paaiškėjus, kad tarnybinis nusižengimas turi baudžiamosios veikos ar administracinės teisės pažeidimo požymių, tarnybinių nuobaudų skyrimo procedūra sustabdoma ir tarnybinio patikrinimo medžiaga perduodama institucijai, kompetentingai tirti atitinkamas bylas. Be to, valstybės tarnautojai atsako ir civiline teisine tvarka, jeigu jie savo neteisėtais ir kaltais veiksmais ar neveikimu padaro materialinę žalą.“ [4, p. 186]

Dar su atitinkamų pareigų atlikimu yra labai susijusi politinė atsakomybė. Ji aktuali renkamas pareigas einantiems politikams (LR Prezidentui, LR Seimo nariams). Išskirtinis politinės atsakomybės požymis yra tai, kad nusikalstamos veikos padarymas nesuponuoja teisinės atsakomybės taikymo. Tai yra, kad norint taikyti atsakomybę kaltam asmeniui yra vykdomas balsavimas, pvz. LR Seime ir balsų dauguma priimamas sprendimas dėl atsakomybės taikymo. Pasitaiko atvejų, kai LR Seimo nariai, vadovaudamiesi partiniais interesais, nepripažįsta asmens kaltės ir netgi įsiteisėjusio teismo sprendimo. Vienas toks atvejis Lietuvoje jau buvo. LR Seimo narys Audrius Butkevičius buvo nuteistas už pasikėsinimą sukčiauti ir atliko realią laisvės atėmimo bausmę, tačiau LR Seimas iš jo neatėmė LRS nario mandato(nebuvo inicijuota apkaltos procedūra). Pasibaigus bausmės laikui minėtasis parlamentaras grįžo į savo darbo vietą LR Seime ir ten dirbo dar keletą mėnesių, iki pat kadencijos pabaigos. Egidijaus Šileikio knygoje „Alternatyvi konstitucinė teisė“ paaiškinama, kad : „ Seimo nario sąžinė iš esmės lemia parlamentinės veiklos pobūdį, t.y. laisvas mandatas (K 59 str.4d.) užkerta kelią, kad Seimo nariui, pažeidusiam Seimo Statute ar kituose įstatymuose įvardytas parlamentines (specialiąsias) ar bendrąsias (universaliąsias) pareigas, būtų taikomos valstybės politikui objektyviai netinkamos teisinės nuobaudos (kaip antai papeikimas, griežtas papeikimas) ar jo

konstitucinį statusą pažeidžiančios nuobaudos (pvz., pašalinimas iš posėdžių salės metams ar pusei metų). Išimtinio atveju (t.y. esant akivaizdžiai būtinybei) pareigas sistemingai pažeidžiantį Seimo narį iš principo galima bausti konstitucine sankcija: apkaltos proceso tvarka atimant mandatą (K 74 str.). Tiesa, tokia sankcija gali būti pateisinama tik kraštutiniu atveju (pvz., kai Seimo narys sąmoningai vykdo apmokamą darbo veiklą, nesuderinamą su atstovo pareigomis: K. 60 str. 1d.), bet ne tada, kai Seimo narys reguliariai susitikinėja su rinkėjais ir dėl to negali dalyvauti visuose Seimo posėdžiuose.“ [34, p. 453]

Politinė atsakomybė numatyta tiesiogiai LR Konstitucijoje ir Prezidentui. LR Konstitucijos 86 str. skelbia: „ Respublikos Prezidento asmuo neliečiamas: kol eina savo pareigas, jis negali būti suimtas, patrauktas baudžiamojon ar administracinėn atsakomybėn.

Respublikos Prezidentas gali būti prieš laiką pašalintas iš pareigų tik šurkščiai pažeidęs Konstituciją arba sulaužęs priesaiką, taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas. Respublikos Prezidento pašalinimo iš pareigų klausimą sprendžia Seimas apkaltos proceso tvarka.“

Taigi, matome, kad šiame straipsnyje yra numatyta kaip galima pašalinti Prezidentą, tačiau yra ir žodžiai „gali būti“. Tokiu būdu galutinis sprendimas priklauso nuo parlamentarų. Lietuvos Prezidentas Rolandas Paksas 2004 m. buvo nušalintas nuo pareigų apkaltos proceso tvarka. Pagrindas šiam procesui pradėti buvo Rusijos piliečiui Jurijui Borisovui (dosniausiam R. Pakso rėmėjui rinkimuose) išimties tvarka suteikta Lietuvos pilietybė. Tokį veiksmą Konstitucinis teismas išaiškino kaip savanaudišką. Buvo sudaryta Seimo specialioji tyrimo komisija, kuri dar 2003 12 18 d. Suformulavo 6 kaltinimus Prezidento apkaltai. Vėliau buvo kreiptasi į Konstitucinį teismą, kuris 2004 03 31 d. išaiškino, kad „ Prezidentas Rolandas Paksas savo veiksmais šurkščiai pažeidė šalies Konstituciją ir taip sulaužė duotą priesaiką. Teismas savo išvadoje taip pat nurodė, kad Seimas negali svarstyti Prezidento kaltės – jam belieka tik balsuoti dėl Konstituciją pažeidusio Rolando Pakso pašalinimo iš pareigų.“⁷⁵

Kaip visi žinome, LR Seimo nariai pasisakė už Prezidento R. Pakso nušalinimą nuo pareigų. Bet Prezidentas turėjo galimybę išlikti pareigose, jei Seimo nariai dėl kokių nors priežasčių, pvz. liberaldemokratų partijos atstovai būtų turėję tuo metu Seime daugumą ir būtų balsavę priešingai. Taigi, nors ir esant aiškiai konstatuotam Konstitucijos pažeidimui minėtasis Prezidentas galėjo išvengti teisinės atsakomybės.

⁷⁵ Ganusauskas E., Taikinys Nr. 1. Vilnius. 2004 m. p. 266.

Taigi, galime teigti, kad politinė atsakomybė neturi privalomo taikomojo pobūdžio. Tuo ji aiškiai skiriasi nuo kitų teisinės atsakomybės rūšių.

Politinė atsakomybė galima tik demokratijos sąlygomis. Šalyse, kur diktatoriai išrenkami 99,9 procentų rinkėjų, balsų apie politinę atsakomybę net negalime kalbėti. Sovietmečiu, valdant vieninteliai partijai, politinė atsakomybė taip pat buvo neįmanoma.

4. TEISINĖS ATSAKOMYBĖS PRINCIPAI

Lietuvos teisės teoretikas profesorius A. Vaišvila „Teisės teorijos“ vadovėlyje nurodo pagrindinius kriterijus, kuriuos turi apimti teisinės atsakomybės principai. Jie turi aiškiai atspindėti pagrindinius teisinės atsakomybės tikslus: „Teisinės atsakomybės principai kyla iš tų tikslų, kurie keliami teisinei atsakomybei: a) *sumažinti teisės pažeidėjo subjektinių teisių iki jo paties susimąžintų pareigų (teisingumo vykdymas)*; b) *atlyginti žalą, padarytą teisės pažeidimu*; c) *ugdyti žmonių pagarbą teisei ir teisingumui*; d) *vykdyti teisės pažeidimų prevenciją*.” [29, p. 453] Dalis profesoriaus išvardintų teisinės atsakomybės tikslų yra tinkami ir pozityviajai ir deliktinei atsakomybei, tačiau dalis yra ir skirtingi. Savanoriškumą ir teisės normų reikalavimų laikymąsi atspindintys principai yra būdingi pozityviajai teisinei atsakomybei. Jie būtų tokie:

“1) *Sutarčių reikia laikytis*. Tai reiškia, kad asmuo, naudodamasis subjektine teise, privalo vykdyti iš tos teisės išplaukiančias konkrečias pareigas, su kuriomis įstatymas ar sutartis sieja naudojimosi ja legalumą.

2) *Žala, kuri padaroma naudojantis savo teisėmis, turi būti atlyginama*. Negatyvioji šio principo modifikacija: „*Nė vienas žmogus neturi pasipelnyti iš to, ką jis padarė bloga*.” (R. Krossas)”⁷⁶

Negatyvios teisinės atsakomybės būtina egzistavimo sąlyga yra padarytas teisės pažeidimas ir nuo to prasidedančios pasekmės. Tai principai kurie yra glaudžiai susiję su valstybės nustatytos prievartos taikymu. Profesoriaus A. Vaišvilos yra išvardinti tokie deliktinės atsakomybės principai:

1. *Teisėtumo principas*: deliktinė teisinė atsakomybė taikoma tik už teisės normų pažeidimus, ir pagal proceso teisės reglamentuotas procedūras.

⁷⁶ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p.453

2. *Pagrįstumo principas*: deliktinė atsakomybė gali būti taikoma tik nustatčius objektyvią tiesą - teisės pažeidimo faktą ir su juo susijusias aplinkybes.
3. *Teisingumo, arba proporcingumo, principas*. Jis reikalauja, kad teisinė atsakomybė pirmiausiai reikštų atkūrimą teisės pažeidėjo subjektinių teisių ir jo pareigų pusiausvyros, kuri buvo pažeista teisės pažeidimu.
4. *Tikslingumo principas*: reikalauja nustatyti teisės pažeidėjui taikomos poveikio priemonės ir teisinės atsakomybės tikslų atitikimą.
5. *Atsakomybės neišvengiamumo principas* - tai bausmės (teisių praradimo) neišvengiamumas padarius teisės pažeidimą. Reikalauja, kad kiekvienas teisės pažeidimas (atsisakymas vykdyti pareigas) būtų valstybės pastebėtas ir išaiškintas, taptų visuomenei žinomas ir kad teisės pažeidėjui būtų taikomos teisinio poveikio priemonės.
6. *Teisinės atsakomybės veiksmingumo principas*. Tai teisinės atsakomybės poveikio žmonių teisei sąmonei ir jų elgesiui veiksmingumas.”⁷⁷

Teisingumo, arba proporcingumo principas turi keletą ypatumų siekiant jį teisingai įgyvendinti. Galima būtų įvardinti tokius:

- Šis principas leidžia taikyti baudžiamąją atsakomybę tik už baudžiamajame įstatyme numatytus pažeidimus.
- Sunkinantis baudžiamąją atsakomybę įstatymas neturi atgalinės galios.
- Jei teisės pažeidimu padaryta atkuriamą žala, tai taikomos sankcijos privalo garantuoti atkūrimą.
- Jei pažeidėjas savo veiksmais padarė negrįžtamą žalą, tai jam taikoma sankcija turi būti žymiai griežtesnė, atitinkanti padarytą žalos dydį.
- Kiekvienas atsako tik už savo padarytus konkrečius neteisėtus veiksmus.
- Už tą patį padarytą pažeidimą negalima bausti du kartus.

Rusijos teisės teoretikas A. V. Poliakov knygoje “Bendroji teisės teorija” nagrinėjant teisinę atsakomybę autorius nurodo tokius jos principus:

1. “Teisėtumo principas, kuris numato, kad atsakomybė gali atsirasti tik už veikas numatytas įstatymo ir tik įstatymo ribose.

⁷⁷ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p.454

2. Pagrįstumo principas, kuris reiškia, kad atsakomybė gali atsirasti tikrai realiam asmeniui įvykdžius realų teisės pažeidimą.
3. Teisingumo principas, kuris reiškia taikomų priemonių atitikimą padaryto pažeidimo sunkumui.
4. Neišvengiamumo principas, kuris nurodo neišvengiamą įstatymais nustatytą sankcijų atsiradimą asmeniui, įvykdžiusiam teisės pažeidimą. “ [19, p. 816]

Norėtume dar šiek tiek aptarti bausmės neišvengiamumo principą ir jo reikšmę. Dar iš Romėnų laikų yra išlikęs posakis, kad geriau nesantis įstatymas nei neveikiantis. Tai formuoja nepagarbą teisės normų reikalavimams.

“Bausmės neišvengiamumas padidina socialinį teisėto elgesio ir pačios teisės vertingumą, rodo jos asmeninį ir visuomeninį naudingumą, padeda įveikti teisinį nihilizmą kaip pačiai asmenybei pavojingą nuostatą. Ir atvirkščiai - šio principo nesilaikymas daro teisės pažeidimą priemone, didinančia socialinį teisės pažeidėjo reikšmingumą (nebaudžiamas mokesčių nemokėjimas neteisėtai didina firmos pelną ir jos konkurencinį pajėgumą, pažeidžia reikalavimą plėtoti verslą vienodo teisinio reguliavimo sąlygomis, teisėtai besielgiantys piliečiai pasijunta nuskriausti ir pažeminti, jiems užkraunama ne pareiga, o būtent prievolė kompensuoti teisės pažeidėjų visuomenei daromą žalą - užtikrinti teisės pažeidėjų privilegijas, kurias šie susikuria nebaudžiamu teisės pažeidimu).”⁷⁸

Tai jau buvo pastebėjęs Italijos teisininkas Čezarė Bekarija gim. 1738 m. Savo knygoje „Apie nusikaltimus ir bausmes“ atsakomybės neišvengiamumą aprašė taip: „Įsitikinimas, kad bausmė neišvengiama (nors ir švelni), visados padarys didesnę įspūdį, negu baimė žiaurios bausmės, nuo kurios dar yra viltis išsigelbėti“ [5, p. 74]

Negalime susilaikyti, aptariant bausmės (atsakomybės) neišvengiamumo principą nuo šių dienų realijų. Dienraštyje “Respublika” 2006 10 25 d. Nr. 244 (4999) išspausdintas straipsnis “Šešėlinius pinigus į šviesą”, kuriame pateikti Teisingumo ministro P. Baguškos samprotavimai ir pasiūlymas legalizuoti neteisėtai sukauptas pinigines lėšas.

“Oficiali statistika teigia, kad pėmai Lietuvoje nekilnojamojo turto pirkti ir parduota už 6 mln. Lt. Tačiau Teisingumo ministerija iš notarų surinko informaciją, kad kai kuriose šalies regionuose kas antras nekilnojamojo turto pirkimo ir pardavimo sandoris buvo iš dalies fiktyvus

⁷⁸ Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p.455

– sutartyse reali kaina sumažinta iki kelių dešimčių kartų. Taip valstybės biudžetas mokesčių pavidalu neteko milžiniškų sumų. Teisingumo ministerijos nuomone, valstybė laimėtų tik legalizavus juodus pinigus. Visi sutinka, kad šešėlinėje ekonomikoje cirkuliuoja milijardai litų, tačiau toliau žinojimo reikalai nejuda.”⁷⁹

Vieša paslaptis, kad mūsų valstybėje egzistuoja šešėlinė ekonomika. Iš kontrabandos ir nelegalios įvairiausių prekių apyvartos gaunamos didžiulės neįteisinamų pinigų sumos. Su šiuo reiškiniu kovoti gan sudėtinga ne tik dėl jo latentinio ir tarptautinio pobūdžio, bet ir dėl specialistų, kurie dėl menko apmokėjimo valstybės institucijose, pereina į nusikaltėlių pusę. Pribloškiantis pasiūlymas legalizuoti nusikalstamu būdu įgytas lėšas pateiktas tame pačiame straipsnyje:

“...amnestijos tikslas labai paprastas – kad valstybė pamatytų visus savo pinigus finansinėje sistemoje. Statistikos departamentas kas antrą dieną džiūgauja atlyginimų rodiklių rezultatais, bet toli gražu neatitinka tikrovės, o dar viena didžiulė institucija užsiima nereikalingu darbu”, - mano M. Varaška. Teisingumo ministro patarėjo nuomone, terėtų būti vieną kartą laista žmonėms parodyti savo tikrąsias pajamas, neklausiant iš kur jos gautos. Jo nuomone, 90 proc. atsakytų, kad pajamos nusuktos nuo valstybės mokesčių politikos, gautos sumos vokeliuose. “Siūlome valstybei pasižiūrėti pačiai sau į veidą”, - sakė P. Baguškos patarėjas.”⁸⁰

Taigi, anot autoriaus valstybės finansų politika yra tokia bloga, kad nežinoma net kiek yra valstybėje pinigų. Kokiais principais grindžiami tokie teisininkų komentarai, kai sąžiningai dirbę verslininkai pasmerkti pralaimėti neteisingoje konkurencinėje kovoje, o bet kuris doras pilietis prilyginamas cigaretės gabenančiam kontrabandininkui, kaip antai Vilius Karalius ir jo gauja iš cigarečių kontrabandos nusikalstamo verslo gavusi milijonus litų grynojo pelno kasmet. Kontrabandos dauguma Lietuvos gyventojų vis dar nelaiko negarbingu nusikaltimu. Visai kaip Č. Bekarijos laikais. Tam tiktų ir paaiškinimas: “ nusikaltimai, apie kuriuos žmonės mano, kad tiesiogiai nebus jiems padaryta žalos, jų nedomina, todėl prieš tokius nusikaltėlius ir nesukeliamas bendras pasipiktinimas.”⁸¹

Manytume, kad toks neteisėtais būdais įgytų pinigų beatodairiškas legalizavimas prieštarautų ir kitiems principams. Čia derėtų prisiminti ir teisinės atsakomybės veiksmingumo

⁷⁹ Respublika 2006 10 25, Nr. 244 (4999) p. 1-3

⁸⁰ Ten pat, p. 3

⁸¹ Bekarija Č., Apie nusikaltimus ir bausmes. Vilnius. 1992. p. 88

principą: “ Tai teisinės atsakomybės poveikio žmonių teisei sąmonei ir jų elgesiui veiksmingumas. Šis principas susijęs ir su teisinės atsakomybės taikymo operatyvumu. Jo esmė, kad teisinė atsakomybė bus tuo veiksmingesnė, juo anksčiau ji bus taikoma. Kai teisės pažeidimas visuomenės jau pamirštas, teisės pažeidėjo patraukimas teisinės atsakomybės netenka aktualumo (koks gali būti teisinės atsakomybės taikymo veiksmingumas, sakysime, Sausio 13-osios perversmininkams, kai ši byla nagrinėta vos ne dešimt metų). Juo mažiau praeis laiko nuo nusikaltimo padarymo iki bausmės skyrimo, tuo didesnis bus prevencinis bausmės poveikis.”⁸²

Vis dėlto tenka apgailestauti, kad teisinės atsakomybės veiksmingumo principą įgyvendinti Lietuvoje vis dar sudėtinga. Dažnokai tai trukdo padaryti sudėtingos procesinės teisės normos. Čia norėtume pateikti pavyzdį apie savo laiku didelį rezonansą visuomenėje ir ypač žiniasklaidoje sukėlusią, taip vadinamą “Murzininkų” bylą. Radikaliomis pažiūromis ir antisemitiniais pareiškimais pagarsėjęs Mindaugas Murza 2003 12 24 dienos vakare surengė piketą Šiaulių miesto centre, kur vietinės žydų bendruomenės atstovai atliko religines apeigas. Nusikalstamos veikos tyrimas užtruko beveik pusantrų metų, o teisminis nagrinėjimas truputį daugiau kaip metus. Tik 2006 11 10 d. “Murzininkams” paskelbtas teismo nuosprendis. Dauguma miestelėnų net nebepamena dėl ko teisiamas M. Murza ir vietos laikraščiai turi darbo aprašinėdami gerokai primiršto įvykio detales. Jau daug kam atsibodęs savo vienodo turinio pasisakymais M. Murza dėl šio nuosprendžio („M. Murzai paskirta 5 tūkst. Lt. bauda su dviejų metų nuosprendžio vykdymo atidėjimu“)⁸³ gavo neįkainojamą galimybę nemokamai pasireklamuoti įvairiose žiniasklaidos priemonėse prieš greit įvyksiančius Miesto tarybos rinkimus. Minėtas teismo sprendimas vykdys prevencinę teisinės atsakomybės funkciją “Murzininkams”. Pastariesiems pakanka išsilaikyti du metus nepadarius teisės pažeidimo ir baudos mokėti nereikės. Labai aiškus motyvas elgtis teisėtai.

Grįžkime toliau nagrinėti aptariamus skirtingų autorių pateiktus teisinės atsakomybės principus. Iš jų matome, kad Rusijos teisės teoretikai, nors ir nagrinėdami teisinę atsakomybę kaip reikšmingą teisės institutą pateikia jos principus, tačiau šie yra tik deliktinės teisinės atsakomybės principai. Teisinės atsakomybės principai pateikti knygoje išleistoje Sankt-Peterburge 2003 metais, tačiau aiškiai galime išvengti “pažangų” Rusijos teisės mokslininkų požiūrį į teisinę atsakomybę. Jau minėjome, kad iš požiūrio į teisinę atsakomybę galime spręsti

⁸² Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004. p. 455

⁸³ Šiaulių naujienos 2006 11 11d. Nr. 259 (15181) p. 3

apie visos šalies teisinės sistemos demokratiškumą. Taigi, kažin kiek ten gali būti demokratijos, kai studentams pateikiamas vadovėlis, kuriame teisinės atsakomybės principai tiesiogiai susieti su valstybinės prievartos taikymu pažeidėjui. Manytume, čia apie pozityvios teisinės atsakomybės reikšmę visuomenėje ir teisėje negali būti nei kalbos. Vis dar tokiais principais ramstoma teorija tebėra brukama į galvas būsimiesiems Rusijos teisininkams. Drįstume teigti, kad ne vien išlikęs etatistinis teisinis mąstymas čia kaltas. Rusijoje labai paplitusios taip vadinamosios “tvirtos rankos” šalininkų idėjos. Tai švelniau pavadinta diktatūra. Taigi, pozityvioji teisinė atsakomybė tampa nereikalinga, kur “tvirtoji ranka” nuskriaustuosius apgins, skriaudėjus nubaūs. Kiti Rusų autoriai pvz. M.N. Jurlenko, A. B. Vengerov savo knygose menkai aptaria teisinę atsakomybę ir jos principų nenagrinėja. Jie aiškina teisinę atsakomybę tik kaip valstybės taikomą prievartą pažeidėjui. Atmetus Rusijos nacionalinio charakterio ypatybes komentuotą situaciją galėtume ir sušvelninti. Vėl norėtume pasinaudoti G. Lastauskienės Daktaro disertacijoje pateiktu paprastu, bet labai įtikinamu paaiškinimu: “Tačiau niekam netenka abejoti, kad ir toliau teisininkų (bent jau praktikų) kalbose terminas “teisinė atsakomybė” , net ir jo nepatikslinus, reikš pirmiausia negatyviąją teisinę atsakomybę suprantamą kaip prievartinę valstybės akciją, pritaikant teisės pažeidėjui teises sankcijas.” [11, p. 73]

IŠVADOS

1. Atsakomybė demokratijos sąlygomis - tai suvokimas, kad naudojimąsi teisėmis būtina legalizuoti atitinkamų pareigų artimui vykdymu ir, kad tokių pareigų nevykdant, bus atitinkamai ribojamos nevykdančiojo teisės.

2. Socialinę atsakomybę galime padalinti į dvi dideles dalis: neteisinę atsakomybę ir teisinę atsakomybę.

3. Teisinė atsakomybė demokratiškose teisės sistemose susideda iš dviejų dalių: pozityviosios ir deliktinės.

4. Demokratinės teisės požiūriu teisinė atsakomybė galima be sankcijos (pozityvioji teisinė atsakomybė) ir be valstybės kišimosi.

5. Demokratijos sąlygomis pozityvioji teisinė atsakomybė yra pirminė (pagrindinė) teisinės atsakomybės forma, o deliktinė teisinė atsakomybė yra pozityviosios atsakomybės tęsinys ir garantas, todėl ji antrinė. Demokratinėje visuomenėje teisė nustoja būti represinė ir pozityviosios teisės įgyvendinimas pirmiausia garantuojamas abipuse teisinio santykio dalyvių nauda.

6. Teisinėje valstybėje pati valstybė gali tapti teisinės atsakomybės subjektu už savo piliečiams padarytą žalą.

7. Etatistinė teisė nepripažįsta pozityvios teisinės atsakomybės ir neigia jos egzistavimą. Etatistinės teisės samprata teisinę atsakomybę suvokiama tik kaip valstybės prievarta už valdančiųjų valios nevykdymą.

8. Pagal valstybės teisėje vyraujančią požiūrį į teisinę atsakomybę ir jos sudedamąsias dalis, galime spręsti apie valstybės teisinės sistemos demokratiškumą.

SANTRAUKA

Teisinė atsakomybė etatistinės ir demokratinės teisės sampratų požiūriu.

Raktiniai žodžiai:

Atsakomybė.

Administracinė atsakomybė.

Baudžiamoji atsakomybė.

Civilinė atsakomybė.

Deliktinė teisinė atsakomybė.

Demokratinė teisės sistema.

Drausminė atsakomybė.

Etatistinė teisės sistema.

Politinė atsakomybė.

Pozityvioji teisinė atsakomybė.

Socialinė atsakomybė.

Teisinė atsakomybė.

Teisės pažeidimo sudėtis.

Darbe „Teisinė atsakomybė etatistinės ir demokratinės teisės sampratų požiūriu“ trumpai apžvelgiama atsakomybės sąvoka. Nagrinėjama socialinė atsakomybė ir jos rūšys. Teisinė atsakomybė išskiriama kaip atskira rūšis iš socialinės atsakomybės, turinti vien jai būdingą būtinąjį įstatyminio apibrėžtumo požymį. Jos taikymą užtikrina valstybė. Nagrinėjamos teisinės atsakomybės rūšys: pozityvioji ir deliktinė (negatyvioji) teisinė atsakomybė. Aptariami teisinės atsakomybės atsiradimo pagrindai. Darbe apibūdinama teisinės atsakomybės priklausomybė nuo šalies teisinės sistemos. Nedemokratiškose valstybėse, kur įstatymai tampa valdančiųjų valios primetimo masėms įrankiu, dažnai, kitos socialinės atsakomybės rūšys, pvz. moralinė atsakomybė, prieštarauja teisinei atsakomybei. Visos socialinės atsakomybės rūšys, išskyrus teisinę atsakomybę, neturi prievartinio pobūdžio priemonių, taikomų pažeidėjui. Akcentuota, kad nedemokratinės teisinės sistemos nepripažįsta pozityviosios teisinės atsakomybės. Paminėti nesėkmingi sovietinės teisės teoretikų bandymai įvesti pozityviosios teisinės atsakomybės sąvoką į teisės mokslą. Deliktinė teisinė atsakomybė yra pozityviosios atsakomybės tęsinys ir garantas. Todėl ji - antrinė, o pozityvioji atsakomybė - pirminė (pagrindinė) teisinės atsakomybės forma. Ypač tai išryškėja demokratinėje visuomenėje, kai jos teisė nustoja būti represinė ir pozityviosios teisės įgyvendinimas pirmiausia garantuojamas abipuse teisinio santykio dalyvių nauda. Darbe aptiriamos pagrindinės teisinės atsakomybės rūšys pagal teisės šakas, tai: baudžiamoji, administracinė, civilinė, drausminė ir politinė atsakomybė jų pagrindiniai bruožai ir taikymas. Apžvelgiami teisinės atsakomybės principai, palyginami Lietuvos ir Rusijos šiuolaikinių teisės teoretikų požiūriai.

SUMMARY

Legal Liability from the Point of View of Normativist and Democratic Law Concepts

Keywords:

Liability

Administrative liability

Criminal liability

Civil liability

Tortious legal liability

Democratic law system

Disciplinary liability

Normative law system

Political liability

Positive legal liability

Social liability

Legal liability

Law violation contents

In the paper Legal Liability from the Point of View of Normativist and Democratic Law Concepts concept of liability is briefly described. Social liability and its kinds are analysed. Legal liability is distinguished like a separate kind from the social liability, featuring a unique obligatory legal definition sign. Its application is assured by the state. Kinds of legal liability analysed: positive and tortious (negative) legal liability. Basis for occurrence of legal liability are described. Dependence of the legal liability upon the legal system of a state is described in the paper. In the non-democratic states, where the laws become a tool for the rulers to give law to the masses, other kinds of social liability, e.g. moral liability, contradict with the legal liability. All kinds of the social liability, except the legal liability, feature no forced measures applicable upon the violator. It is stressed that the non-democratic legal systems fail to accept the positive legal liability. Unsuccessful efforts of the Soviet law theoreticians to introduce the concept of positive legal liability into the law science are mentioned. Tortious legal liability is a sequel and guarantee of the positive liability. Therefore it is the secondary and the positive liability is the primary (main) form of the legal liability. It becomes especially vivid in the democratic society, when its right ceases being repressive and implementation of the positive law is first of all assured by the benefit of legal relation participants. In the paper I discuss the main kinds of the legal liability in accordance to the law branches, including criminal, administrative, vivid, disciplinary and political liability, their features and application. Principles of legal liability are reviewed, attitudes of modern Lithuanian and Russian law theoreticians and compared.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Abramavičius A., Baudžiamoji teisė. Vilnius. 1996 m.
2. Abramavičius A., Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras bendroji dalis. Vilnius. 2004 m.
3. Ambrasienė D. ir kt. Civilinė teisė prievolių teisė. Vilnius. 2004 m.
4. Andriuškevičius A., Administracinės teisės principai ir normų ribos. Vilnius. 2004 m.
5. Bekarija Č., Apie nusikaltimus ir bausmes. Vilnius. 1992 m.
6. Bieliūnas E., Baudžiamųjų įstatymų taikymo problemos ir jų sprendimas įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos Baudžiamajam kodeksui. // Jurisprudencija, 2003, 45(37).
7. Christie N., Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Vilnius. 1999 m.
8. Ganusauskas E. Taikinyo Nr. 1. Vilnius. 2004 m.
9. Kiršienė J. ir kt. Civilinė teisė bendroji dalis I t. Vilnius. 2004 m.
10. Lastauskienė Giedrė „Požiūrio į teisinę atsakomybę paieška“ // Jurisprudencija, 2001, 19 (11)
11. Lastauskienė G., Teisinės sankcijos kaip teisinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas. Daktaro Disertacija Vilnius 2002, LTU.
12. Lastauskienė Giedrė „Teisinė sankcija kaip daugiareikšmė teisinė kategorija“ // Jurisprudencija, 2003, 41 (33)
13. Mikelėnas V., Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995 m.
14. Namavičius Z., Maksimaitis M., Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 1989 m.
15. Jovaišas K., Mirties bausmė: teisėtas atpildas ar valstybės sankcionuota žmogžudystė? // Teisės problemos, 1997, Nr.1
16. Юрленко М. Н., Теория государства и права. Москва. 2005
17. Papirtis L. ir kt., Civilinė teisė bendroji dalis 2 t. Vilnius. 2005 m.
18. Paužaitė – Kulvinskienė J., Administracinė justicija teorija ir praktika. Vilnius. 2005 m.
19. Поляков А. В., Общая теория права. Санкт Петербург 2003
20. Piesliakas V., Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996 m.
21. Pranevičienė B., Kvaziteismai administracijos kontrolės sistemoje. Vilnius. 2003 m.
22. Respublika (dienraštis) 2006 10 25 d. Nr. 244 (4999).
23. Respublika (dienraštis) 2006 11 13 d. Nr. 259 (5014).

24. Vansevičius S. , Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 2000 m.
25. Vansevičius S., Teisės teorija. Vilnius. 1998 m.
26. Vaišvila A., Bausmės problema teisinėje valstybėje: Mirties bausmės aporija. // Teisės problemos 1997m. Nr. 1.
27. Vaišvila A., Etatizmas, konceptuali teisinės reformos kliūtis. // Justitia 1997 m.Nr. 4,5
28. Vaišvila A. , Dar kartą dėl pareigos ir prievolės skirtumo. // Justitia 1998 m. Nr.5
29. Vaišvila A., Teisės teorija. Vilnius. 2004 m.
30. Vaišvila A., Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius. 2000 m.
31. Венгеров А. Б., Теория государства и права. Москва. 2005.
32. Selelionytė S., Neteisėtumas kaip valstybės deliktinės atsakomybės sąlyga. // Jurisprudencija 2006, 1 (79).
33. Šatas J. ir kt., Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius. 2004 m.
34. Šileikis E., Alternatyvi konstitucinė teisė. Vilnius. 2005 m.
35. Šiaulių naujienos.(dienraštis) 2006 11 11 Nr. 259 (15181).

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. // Valstybės žinio. 1992 Nr. 31-953.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. // Valstybės žinios 2000.
3. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Vilnius 2004
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74-2262.
5. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. // Valstybės žinios. 1999 Nr. 13 – 308; 2000 Nr. 85 – 2566
6. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995 Nr. 40-987.
7. Socialinės bei psichologinės reabilitacijos taikymo laikinasis įstatymas. // Valstybės žinios 1991 02 28 Nr. 6 – 163. Negalioja nuo: 2000 08 01.